

ญี่ปุ่น - สยามสมาคม : สัมพันธภาพระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ในทศวรรษ 2470 - 2480 *

ชลดา โกพัฒนา **

1. บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

นับจากทศวรรษ 2400 ญี่ปุ่นสามารถพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าจากการปฏิรูปครั้งสำคัญของญี่ปุ่นในสมัยเมจิ 2 แนวทาง ได้แก่ แนวทางเอเชียและแนวทางพัฒนาตามแบบตะวันตก ในทางการเมืองและการต่างประเทศ ผู้นำทางการเมืองและทหารของญี่ปุ่นดำเนินนโยบายติดต่อสัมพันธ์กับชาติตะวันตกและค่อย ๆ เปลี่ยนแนวทางเป็นนโยบายขยายอิทธิพลญี่ปุ่นออกยังต่างประเทศตามแนวทางจักรวรรดินิยมใน 2 แนวทาง คือ Hokushinron ซึ่งสนับสนุนการขยายอิทธิพลไปทางเอเชียเหนือ โดยอาศัยกำลังทหารและแนวทาง Nanshinron เป็นแนวทางที่สนับสนุนการขยายอิทธิพลลงทางเอเชียใต้ โดยอาศัยอำนาจทางเศรษฐกิจ และการสร้างอาณานิคม ผลจากการดำเนินนโยบายตามแนวทางนี้ ส่งเสริมให้ญี่ปุ่นติดต่อกับต่างประเทศมากขึ้น และส่งเสริมให้ชาวญี่ปุ่นเดินทางออกไปตั้งหลักแหล่งในต่างประเทศทั้งในระดับรัฐบาลและเอกชน เช่น จีน เกาหลี ไทย สิงคโปร์ มาลายู อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เป็นต้น

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศไทย หลังจากที่ได้ยุติความสัมพันธ์ลงในสมัยอยุธยา ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ญี่ปุ่นกับไทยเปิดสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศทั้งสองอีกครั้งในปี พ.ศ. 2430 (ค.ศ. 1887) การเปิดความสัมพันธ์ในครั้งนี้มีผลให้เกิด "ปฏิญญาว่าด้วยทางพระราชไมตรีและการค้าขายในระหว่างประเทศสยามกับประเทศญี่ปุ่น" และได้มีการแลกเปลี่ยนคณะทูตของประเทศทั้งสองในปี พ.ศ. 2441 (ค.ศ. 1898) ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการที่เกิดขึ้นนี้ ได้ส่งเสริมให้ไทยกับญี่ปุ่นมีการติดต่อกันมากขึ้น ชาวญี่ปุ่นเดินทางมาประเทศไทยหลายรุ่น และจำนวนมากขึ้นตามลำดับ ทั้งในกรุงเทพฯ และตามเมืองใหญ่ในต่างจังหวัด

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าว มีผลให้เกิดการจัดตั้งองค์กรของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยในรูปแบบ "สมาคม" ขึ้นเช่นเดียวกับที่จัดตั้งสมาคมเช่นเดียวกันนี้ในต่างประเทศในช่วงทศวรรษ 2400 เป็นต้นมา สมาคมของชาวญี่ปุ่นสมาคมแรกจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) หลังจากนั้นมีการจัดตั้งสมาคมของชาวญี่ปุ่นอีกหลายสมาคมในเวลาต่อมา โดยเฉพาะทศวรรษ 2470 - 2480 เป็นช่วง

* งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับทุนวิจัยจาก THE SUMITOMO FOUNDATION ประจำปี 1994

** อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ระยะเวลาที่ญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยและส่งผลกระทบต่อการเมือง เศรษฐกิจ สังคมไทยอย่างมากตามนโยบาย Asia for Asia โดยมีนายยาตาเบ ยาซุกิชิ (Yatabe Yasukishi) อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2471 - 2478 ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการส่งเสริมให้จัดตั้งสมาคมขึ้น เขาได้ใช้ความสามารถและนโยบายทางการทูตสนับสนุนให้ไทยยอมรับอิทธิพลของญี่ปุ่นแทนประเทศตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ โดยอาศัยอุดมการณ์ชาตินิยม และกรณีการเสียดินแดนของไทยเป็นเครื่องมือสำคัญ ในด้านการค้า การค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในช่วงนี้เป็นระยะที่ขยายตัวมาก ปริมาณการค้าของญี่ปุ่นในไทยเพิ่มมากขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน มีบริษัทการค้า และสถาบันการเงินของญี่ปุ่นเข้ามาดำเนินการในไทย เช่น บริษัทมิทซึบิชิ มิทซึบิชิ และธนาคารโตเกียว เป็นต้น

“ญี่ปุ่น - สยามสมาคม” เป็นสมาคมแรกที่ได้รับการจัดตั้งเป็นทางการได้สำเร็จ และเป็นองค์กรหนึ่งของชาวญี่ปุ่นที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นในทศวรรษ 2470 - 2480 นี้ สมาคมนี้นี้มีจุดเริ่มต้นที่แตกต่างจากสมาคมอื่น ๆ ของชาวญี่ปุ่นที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น และมีพัฒนาการของสมาคมที่ยาวนานและต่อเนื่อง ญี่ปุ่น - สยามสมาคมได้มีบทบาทเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถานการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในขณะนั้น โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 สมาคมให้การสนับสนุนญี่ปุ่นและรัฐบาลไทยในการสร้างความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างญี่ปุ่นกับไทย

การศึกษาเรื่องสมาคมญี่ปุ่นที่ผ่านมามีอยู่บ้างในงานศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ทั้งงานในภาษาไทย ญี่ปุ่น อังกฤษ พบว่าปัญหาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ชื่อสมาคม ซึ่งมีการเรียกชื่อสมาคมทั้งภาษาญี่ปุ่น ภาษาอังกฤษ และไทยหลากหลาย และมีได้กำกับชื่อในภาษาเดิมไว้ ทำให้ยากแก่การตรวจสอบเมื่อแปลมาเป็นภาษาไทย นอกจากนี้งานวิจัยส่วนใหญ่ใช้ข้อมูลภาษาญี่ปุ่น, ภาษาอังกฤษ ทำให้ขาดมุมมองในเรื่องดังกล่าวจากเอกสารไทย การศึกษาจากเอกสารไทยอย่างต่อเนื่องทำให้ปัญหานี้หมดไปและภาพของสมาคมชัดเจนขึ้น การศึกษาเรื่องสมาคมญี่ปุ่น การศึกษาเรื่อง “ญี่ปุ่น - สยามสมาคม” น่งการจัดตั้ง บทบาทของสมาคมในบริบทของสังคมไทย จึงช่วยให้ทราบเรื่องราวของคนญี่ปุ่น บทบาทของญี่ปุ่นในประเทศไทย และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น

2. ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยก่อนทศวรรษ 2470

ชาวญี่ปุ่นและองค์กรของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยก่อนทศวรรษ 2470

เหตุการณ์สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปลายทศวรรษ 2420 สร้างความตื่นตระหนกให้กับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างมาก คือ สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า 3 ครั้งซึ่งจบลงด้วยการสูญเสียเอกราชของพม่าในปี พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) ฝรั่งเศสยึดครองเวียดนาม การสถาปนาเป็นสหภาพอินโดจีนในปี พ.ศ. 2430 (ค.ศ. 1887) และการสถาปนาสหพันธ์มาลาญของอังกฤษในปี พ.ศ. 2431 (ค.ศ.

1888) เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งทำให้เกิดการปรับปรุงประเทศไทยให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก (Modernization) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ในกระบวนการนี้ประเทศญี่ปุ่นเป็นแม่แบบหนึ่งที่สำคัญในการพัฒนา ญี่ปุ่นเป็นประเทศตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยตามแบบยุโรปนั้นทำให้ญี่ปุ่นประสบผลสำเร็จในการพัฒนาประเทศ ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น - ไทยจึงเริ่มต้นขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ. 2430 (ค.ศ. 1887) ตาม “หนังสือปฏิญญาว่าด้วยทางพระราชไมตรีและการค้าขายในระหว่างประเทศสยามกับญี่ปุ่น พ.ศ.2430” (Declaration of Amity and Commerce between Japan and Siam) ซึ่งลงนามโดยสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศในขณะนั้นสาระสำคัญของหนังสือสนธิสัญญาฉบับนี้ คือ การที่ทั้งสองประเทศมีการแลกเปลี่ยนทางการทูตซึ่งกันและกัน ส่งเสริมการพาณิชย์และการเดินเรือต่อกัน ดังนั้นในปี พ.ศ. 2430 ไทยและญี่ปุ่นได้แต่งตั้งอัครราชทูตประจำทั้งสองประเทศเป็นครั้งแรก มีพลอากาศตรีพระยาฤทธิรงค์รณเจตดำรงตำแหน่งอัครราชทูตไทยประจำประเทศญี่ปุ่น และนายอิกานากิ มัจจิโร (Ikanagi Manjiro) ดำรงตำแหน่งอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย

นับจากเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างญี่ปุ่นกับไทย การเดินทางติดต่อทั้งภาครัฐและเอกชนเริ่มดำเนินอีกครั้ง ในปี พ.ศ. 2431 ชาวญี่ปุ่นที่เดินทางมาประเทศไทย คือ นายยามาโมโตะ ชินสุเกะ (Yamato Shinsuke) และนายยามาโมโตะ ยาสุทาโร (Yamamoto Yasutaro) นักเรียนภาษาไทยเดินทางมาพร้อมกับเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (ภร บุนนาค) เพื่อทำธุรกิจในประเทศไทย และได้เปิดทำการค้าที่ร้านในโรงกาศิ กิจการการค้าของเขาเปิดดำเนินการได้ไม่นานก็ได้ปิดกิจการลง¹ ในปี พ.ศ.2437 (ค.ศ. 1895) และ พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) นายอิวาโมโตะ (Iwamoto Chizuna) และนายอิชิบาชิ (Ichibashi Sauro) ในนามบริษัทอพยพญี่ปุ่น - สยาม (The Siam - Japan Settlement Association หรือ shamu Shokumin Kyokai)² โดยความร่วมมือจากพระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการและพาณิชย์ ดำเนินการจัดส่งชาวนาญี่ปุ่นอพยพมากรุงเทพฯ และส่งไปทำงานในที่ต่าง ๆ พระยาสุรศักดิ์มนตรีมีความประสงค์ให้ชาวญี่ปุ่นอพยพเข้าไปบุกเบิกที่ดินใหม่บริเวณคลองรังสิตด้านเหนือของกรุงเทพฯ แต่การดำเนินการอพยพชาวนาญี่ปุ่นทั้งสองครั้งประสบกับความล้มเหลว ชาวนาญี่ปุ่นถูกทอดทิ้ง ขาดเครื่องมือเครื่องใช้ ได้รับความเดือดร้อนจากการดำรงชีวิตจากการทำการเกษตร สำหรับการเป็นกรรมกรสร้างทางรถไฟ (สายโคราช) ชาวนาญี่ปุ่นรุ่นนี้ต่างล้มตายและกระจัดกระจายกันไปในที่สุด นอกจากนี้ชาวญี่ปุ่นรุ่นแรกที่

¹ อิชิติ โยโนเอะ. อ้างแล้ว , หน้า 183 .

² เรื่องเดียวกัน , หน้า 169 . และ ทวี วีระวงศ์เสวี . ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น .

(กรุงเทพฯ ฯ : ไทยวัฒนาพานิช , 2524) , หน้า 37,50 .

เดินทางมาประเทศไทยอีกพวกหนึ่ง คือ “คารายุกิจซัง” (หญิงโสเภณี) จากบันทึกของมิซากิ โทเก็นซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ.2438 - 2439 กล่าวถึงจำนวนของคารายุกิจซังในกรุงเทพฯ ประมาณ 40 คน³

ชาวญี่ปุ่นเริ่มเปิดทำการค้าครั้งแรกในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2434 (ค.ศ. 1891) ร้านค้าที่เปิดร้านแรก ๆ คือ ร้านค้าเบ็ดเตล็ด แต่ร้านค้าเหล่านี้ดำเนินกิจการได้ไม่นานก็ต้องปิดกิจการลง แม้ว่าจะมีการอพยพชาวนาญี่ปุ่นมาเมืองไทย และชาวญี่ปุ่นได้เปิดกิจการการค้ามากขึ้นก็ตาม เช่น ร้านนิสเซ็นของยามาโมโตะ ชินสึเคะ และคาวาอิ (ม.ค. 2437 - ม.ค. 2438) ร้านโนโนงาคิขายสินค้าเบ็ดเตล็ด (พ.ศ. 2434 - 2434) ร้านโคยามาขายเบียร์ (ส.ค. 2438 - เม.ย. 2439) ร้านซากุระหิงขายสินค้าเบ็ดเตล็ด (ม.ค. 2437 - มี.ค. 2441)

ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2440 จำนวนชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยประมาณ 51 คน * ประกอบอาชีพต่าง ๆ ดังนี้ 4

อาชีพ / จำนวน	อาชีพ / จำนวน
เจ้าของร้าน (4 คน) พนักงานร้านค้า (4 คน)	จิตรกร (1 คน)
แพทย์ (1 คน)	ช่างแกะ (1 คน)
ช่างถ่ายรูป (1 คน)	นักสำรวจ (2 คน)
สถาปนิก (1 คน) ผู้ช่วยสถาปนิก (2 คน)	คารายุกิจซัง (15 คน)
ล่าม (1 คน)	ภรรยาชาวต่างชาติ (4 คน)
นักศึกษารัฐศาสตร์ (3 คน)	ภรรยาคนธรรมดา (5 คน)
	เจ้าสำนักโสเภณีและภรรยา (4 คน)

ปลายปี พ.ศ. 2462 (ค.ศ. 1919) ยามากุชิ ทาเคชิ (Yamaguchi Takeshi) ประจำสถานทูตญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ กล่าวถึงจำนวนคนญี่ปุ่นในเมืองไทยในหนังสือ “สยาม” จำนวน 337 * คน ดังนี้ 5

อาชีพ / จำนวน	อาชีพ / จำนวน
ข้าราชการ ลูกจ้างรัฐบาลไทย (8 คน)	นักศึกษา (1 คน)
พนักงานบริษัท, ธนาคาร (19 คน)	ขายอาหารและเครื่องดื่ม (7 คน)

3 อิชิติ โยโนเอะ . อ้างแล้ว , หน้า 178 .

* จำนวนชาวญี่ปุ่นที่รวมได้จากตารางที่แสดงรายละเอียดจำนวนชาวญี่ปุ่นแบ่งตามอาชีพ รวมได้เพียง 49 คน

4 เรื่องเดียวกัน , หน้า 197-198 , 201-202 .

* จำนวนชาวญี่ปุ่นที่รวมได้จากตารางที่แสดงรายละเอียดจำนวนชาวญี่ปุ่นแบ่งตามอาชีพ รวมได้เพียง 338 คน

5 อิชิติ โยโนเอะ . อ้างแล้ว , หน้า 201-202 .

พนักงานร้านค้าต่าง ๆ (89 คน)	
ค้าขายเบ็ดเตล็ด (23 คน)	ลูกจ้างตามบ้าน (15 คน)
แพทย์ (5 คน) ทันตแพทย์ (1 คน)	พนักงานเสิร์ฟ (21 คน)
พ่อครัว (3 คน) ที่พัก โรงแรม (1 คน)	ชายยา (9 คน)
เกษตร (2 คน)	จิตรกร (2 คน)
ตัดผม (4 คน)	ครอบครัวผู้มาประกอบอาชีพ (61 คน)
ซักรีด (4 คน)	ชาวเกาหลี (5 คน) ชาวไต้หวัน (25 คน)
ช่างก่อสร้าง (1 คน) ช่างแกะสลักและพิมพ์ (2 คน) ช่างถ่ายรูป (16 น)	อื่น ๆ (6 คน)
พ่อค้าคนกลาง (4 คน) พ่อค้าเร่ (3 คน) พ่อค้าขายเครื่องราชูปโภค (1 คน)	

นับจากปี พ.ศ. 2430 (ค.ศ. 1887) เป็นต้นมา ชาวญี่ปุ่นเดินทางมาประเทศไทยมากขึ้นตามลำดับ คนเหล่านี้อาศัยอยู่ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดซึ่งเป็นเมืองใหญ่ ๆ และให้การติดต่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามอัตภาพแม้จะมีจำนวนคนไม่มากนัก ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยมีความพยายามที่จะจัดตั้งองค์กรรวบรวมของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยหลาย ๆ ครั้ง เช่น พ.ศ.2437 The Siam Japan Settlement Association (shamu Shokumin Kyokai) โดยนายอิชิบาชิ (Ishibashi) แต่ก็ได้ปิดตัวลงในปี พ.ศ. 2438 (ค.ศ. 1895) ในปี พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) ชุมชนชาวญี่ปุ่นเล็ก ๆ ได้จัดตั้งชุมชนชาวญี่ปุ่น (Japanese Residents Association) มี นายอิโซนาเกะ ไคชู (Isonaga Kaishu) จนกระทั่งปี พ.ศ. 2456 (ค.ศ. 1913) ชาวญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ รวมตัวกันจัดตั้ง “สมาคมชาวญี่ปุ่นในเมืองสยาม” (Taikoku Nihonjinkai) นายแพทย์มิทานิ ทารุเฮ แพทย์ประจำตัวของพระยาสุรศักดิ์มนตรี และเป็นผู้คอยช่วยเหลือดูแลคนญี่ปุ่นซึ่งเดินทางมาประเทศไทยได้รับเลือกเป็นประธานสมาคมแห่งนี้⁶

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของสมาคมชาวญี่ปุ่นในเมืองสยามก่อนทศวรรษ 2460 ดูเลือนลาง เท่าที่มีการศึกษามายังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดในเอกสารของไทย หากแต่ทราบว่ามีการจัดตั้งสมาคมนี้ในประเทศไทยจากงานศึกษา ของ William L. Swan งานวิจัยของโยโนเอะ อิชิอิ และ ทวี ธีระวงศ์เสวีซึ่งใช้เอกสารญี่ปุ่น จึงน่าเชื่อว่าการรวมตัวของชาวญี่ปุ่นจัดตั้งสมาคมนี้จริง แต่เนื่องจากชุมชนของชาวญี่ปุ่นเป็นชุมชนเล็กมีประชากรประมาณ 200 คน และบทบาทและการเคลื่อนไหวของชุมชนและสมาคมนี้ไม่มากในการที่จะมีผลกระทบต่อสังคมและผู้ปกครองไทยในขณะนั้นเท่ากับสมาคมและชุมชนของชาวจีน

⁶ อิชิอิ โยโนเอะ . อ้างแล้ว , หน้า 198 . และ ทวี ธีระวงศ์เสวี อ้างแล้ว , หน้า 34, 52 .

และที่สำคัญคือขณะนั้นยังไม่มีการใช้พระราชบัญญัติสมาคมในการให้มีการจดทะเบียนจัดตั้งสมาคม พระราชบัญญัติสมาคมฉบับแรก คือ พระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. 2457

สมาคม “ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย” นี้จึงเป็นสมาคมที่เอกชนชาวญี่ปุ่นจัดตั้งขึ้นเอง เพื่อเป็นองค์กรในการพบปะระหว่างชาวญี่ปุ่น และช่วยเหลือชาวญี่ปุ่นซึ่งเดินทางมาประเทศไทยในขณะนั้นในด้านการดำรงชีวิตในต่างแดนเป็นสำคัญ องค์กรของชาวญี่ปุ่นในระยะแรกคงยังไม่มั่นคงและไม่ทราบว่าการดำเนินการอย่างไรและดำรงอยู่นานเพียงใด หลังจากนั้นเป็นเวลาเกือบ 2 ทศวรรษก็มิได้มีการจัดตั้งสมาคมของชาวญี่ปุ่นขึ้นมาอีก ทั้งนี้เนื่องจากในระยะแรกนี้ ชาวญี่ปุ่นเริ่มเดินทางเข้ามาในประเทศไทยยังมีจำนวนไม่มากนัก ขณะเดียวกันกิจการทางด้านการค้ายังไม่ขยายมากเท่าในทศวรรษต่อมา

3. กำเนิดญี่ปุ่น - สยามสมาคม

สภาพเศรษฐกิจ - สังคม ระหว่างทศวรรษ 2470 - 2480

ญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมมาตั้งแต่สมัยเมจิ และมีโอกาสขยายอำนาจทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ภายหลังจากสงครามโลกครั้งนี้ญี่ปุ่นมีฐานะเป็นที่ยอมรับในสังคมโลก และดำเนินตามนโยบายที่ตั้งไว้ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม การพัฒนาอุตสาหกรรมในช่วงดังกล่าวแหล่งเงินทุนโดยทั่วไปอยู่ในมือของกลุ่มการเงินที่มีอำนาจ 2 - 3 กลุ่ม คือ กลุ่ม “ไชนาบัตลุ” ซึ่งเติบโตมาพร้อมกับการพัฒนาประเทศญี่ปุ่นให้ทันสมัย กลุ่มธุรกิจตระกูลเป็นกลุ่มธุรกิจผูกขาดที่มีความเข้มแข็ง มีอิทธิพลสูงสุด และสามารถกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของประเทศรวมทั้งแทรกแซงในการกำหนดนโยบายต่างประเทศได้เช่นกัน เช่น มิตซูบิชิ ยาชูตะ และ ฟูมิโตโม กลุ่มธุรกิจเหล่านี้ให้ความสนใจในกิจการทุกสาขาอย่างกว้างขวาง เช่น การเหมืองแร่ การผลิตโลหะ วิศวกรรมเครื่องกล การผลิตเครื่องมือและเครื่องจักรไฟฟ้า การทอผ้า ผลิตภัณฑ์เคมี การต่อเรือ การค้าภายในและนอกประเทศ การธนาคาร และการประกันภัย การลงทุนของกลุ่มไชนาบัตลุในการขยายธุรกิจอุตสาหกรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่เพิ่มกิจกรรมการดำเนินงานต่าง ๆ ทางด้านอุตสาหกรรมของญี่ปุ่น ในขณะที่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกในช่วง (ค.ศ. 1928 - 1932) ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐบาลญี่ปุ่น ความอ่อนแอของรัฐบาลญี่ปุ่น ปัญหาวิกฤตการณ์ภายในประเทศและเศรษฐกิจของจักรวรรดิอ่อนตัวลง ซึ่งนำญี่ปุ่นไปสู่การสิ้นสุดระบบพรรคการเมืองและลัทธิทหารนิยมและการรุกรานของญี่ปุ่นในภูมิภาคอื่นในช่วง พ.ศ. 2474 - 2480 (ค.ศ. 1931 - 1987)

เมื่อญี่ปุ่นปกครองด้วยระบบทหารนิยมและดำเนินนโยบายจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นในช่วง พ.ศ. 2474 - 2480 (ค.ศ. 1931 - 1937) จากความสำเร็จในเหตุการณ์ญี่ปุ่นทำรัฐประหารในแมนจูเรียในปี พ.ศ. 2474 (ค.ศ. 1931) ผลที่มีต่อญี่ปุ่นนอกจากญี่ปุ่นได้รับผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองแล้ว

ในด้านจิตวิทยาเหตุการณ์ดังกล่าวยังเป็นสัญญาณบอกว่าญี่ปุ่นพร้อมแล้วสำหรับเหตุการณ์สำคัญที่จะเกิดขึ้นและการบรรลุซึ่งความฝันที่จะเป็นผู้นำ เหตุการณ์ดังกล่าวนำญี่ปุ่นไปสู่ลัทธิชาตินิยมสุดโต่งและลัทธิการขยายอำนาจในเวลาต่อมา ลัทธิชาตินิยมสุดโต่งแบบใหม่ได้รับการตีความใหม่และนำมาใช้เพื่อสนองนโยบายชาตินิยมของญี่ปุ่น จากเหตุการณ์ในช่วงเวลาที่ผ่านมาจากวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับญี่ปุ่น โดยเฉพาะเมื่อเกิดการรวมประเทศจีนและการเคลื่อนไหวของคนจีนเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น อีกทั้งยังมีสาเหตุจากภายใน คือ ความพยายามต่อต้านไม่ให้ระบบพรรคการเมืองญี่ปุ่นมีความเข้มแข็งอีกต่อไปและต่อต้านการที่คณะรัฐมนตรียอมรับการลดกำลังอาวุธตลอด รวมถึงการขยายตัวของพวกหัวรุนแรงด้วย โดยมีชนวนที่สำคัญ คือ เหตุการณ์กรณีซานตงในปี พ.ศ. 2474 (ค.ศ. 1931) ที่กองทัพกวางตุ้งของญี่ปุ่นในแมนจูเรียปฏิบัติการโดยลำพังในการยึดเมืองมุกเด็นและแมนจูเรียซึ่งรัฐบาลไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ เป็นการกระทำโดยเสนาธิการทหารโดยพลการนั่นเอง

ในปี พ.ศ. 2481 (3 พฤษภาคม 1938) นายกรัฐมนตรีโคโนเอะ ฟุมิมารโอะ (Fumimaro Koneo) ประกาศจัดตั้ง “ระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออก” (New order) โดยมีเป้าหมาย คือ การสร้างสันติภาพที่ถาวรในเอเชียตะวันออก ซึ่งจะสำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือ และร่วมมือซึ่งกันและกันของความสัมพันธทั้ง 3 ด้าน โดยมีญี่ปุ่นเป็นผู้นำทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในระหว่างประเทศญี่ปุ่นแมนจูว และจีน โดยปลุกฝังความคิดในการป้องกันประเทศ รักษาความมั่นคงของประเทศญี่ปุ่น-แมนจูว ต่อต้านการบุกรุกของรัสเซีย และป้องกันการแผ่อิทธิพลของชาติตะวันตก

จากความไม่พอใจแนวคิดเสรีนิยมของทศวรรษ 1920 เนื่องจากแนวคิดเสรีนิยมนำไปสู่ความไม่มั่นคงในระบบพรรคการเมือง การผูกขาดของธุรกิจขนาดใหญ่ กลุ่มธุรกิจบางตระกูลมีอิทธิพลเหนือนักการเมือง และความประพฤติที่เลวร้ายแบบวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้ทหารกลายเป็นผู้นำของขบวนการชาตินิยมต่อต้านวัฒนธรรมตะวันตก แนวคิดเสรีนิยม ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำตั้งแต่ทศวรรษ 1930 การเกษตรไม่ได้ผล โรงงานขนาดเล็กต้องปิดตัวลงทำให้ไม่ได้รับการสนับสนุนจากชาวนา กรรมกร จึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านผู้ปกครองในขณะนั้น ได้มีการก่อตั้งกลุ่มชาตินิยมกลุ่มต่าง ๆ เช่น สมาคมพิทักษ์ชาติญี่ปุ่น สมาคมวิถึจักรพรรดิ สมาคมเคตส์เมตัน สมาคมซาคุระ เป็นต้น

การพัฒนาความรู้สึกชาตินิยมเป็นไปอย่างสุดโต่ง ส่วนหนึ่งคือการขยายจักรวรรดิลงทางใต้ของเอเชีย ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ คือ น้ำมัน อลูมิเนียม ดีบุก ยางพารา ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก โดยการปลุกฝังความรู้สึกเทิดทูนจักรพรรดิแก่ชาวเอเชียอย่างจริงจัง ป้องกันการแผ่อิทธิพลของยุโรป อเมริกา และ พัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติแก่ประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การดำเนินงานตามนโยบายทางการเมืองและเศรษฐกิจ เพื่อการเป็นผู้นำและระดมปัจจัยทางเศรษฐกิจให้มีประสิทธิภาพ ได้เปลี่ยนแปลงไปโดยแผนการสร้างวงไพบูลย์ร่วมกับมหาเอเชียนูรพา เมื่อ

กองทัพญี่ปุ่นขยายอำนาจไปทั่วเอเชีย ทำให้มีแหล่งวัตถุดิบ และตลาดการค้าใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงเผชิญกับการดำเนินงาน 3 ด้าน คือ การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับต่างประเทศ การแสวงหาแหล่งทรัพยากรขยายอุตสาหกรรมในอาณานิคม การพัฒนาอุตสาหกรรมในดินแดนครอบครองใหม่ และการร่วมมือประสานงานระหว่างการพัฒนาทั้งสองส่วนแรกกับแผนเศรษฐกิจใหม่ภายในญี่ปุ่น นอกจากนี้ ได้มีการจัดตั้งสมาคมญี่ปุ่นในต่างประเทศ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน⁷ เพื่อช่วยดำเนินนโยบายต่าง ๆ ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์

ชาวญี่ปุ่นและองค์กรชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยในทศวรรษ 2470 - 2480

ในทศวรรษ 2470 นี้ มีบริษัทห้างร้านของคนญี่ปุ่น ได้แก่ สาขาของบริษัทमितซูบุซซัง ห้างยามากูจิ ห้างอิโต ห้างเอบาตะ ห้างโอยามา และ ห้างโอดานิ จำนวนชาวญี่ปุ่นอยู่ในประเทศไทยในช่วงเวลานี้ 324 คน เป็นชาวญี่ปุ่น 259 คน * ชาวเกาหลี 16 คน และชาวไต้หวัน 49 คน ประกอบอาชีพต่าง ๆ ดังนี้⁸

อาชีพ	จำนวน
ทำงานบริษัทห้างร้าน	39 คน
ค้าขาย	6 คน
ข้าราชการและลูกจ้าง	5 คน
ขายของเบ็ดเตล็ด	10 คน
ตั้งโรงพิมพ์	6 คน
ตั้งที่พักคนเดินทางและร้านอาหาร	4 คน
ช่างตัดผม	6 คน
นายหน้าต่าง ๆ	3 คน
หมอรักษาโรค	14 คน
การศึกษา	3 คน
ขนส่ง	1 คน
การรถไฟ	1 คน
ช่างถ่ายภาพ ช่างเขียน	12 คน
ทำนา จับปลา ชักฟอก สร้างเครื่องจักร ฯลฯ	อย่างละ 1 คน

7 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 7 กรมราชเลขาธิการ (ร.7 รล. 17 / 87) สมาคมญี่ปุ่นในยุโรป (16 ธ.ค.- 9 ส.ค. 2475)

* จากตารางที่แสดงนี้รวมตัวเลขได้ 114 คน

8 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 7 กรมราชเลขาธิการ (ร.7 รล 17 / 81) สมาคมมังกรดำประเทศญี่ปุ่น (2474-2475)

องค์กรความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นได้รับการจัดตั้งขึ้นหลายองค์กรทั้งในประเทศไทยและญี่ปุ่น การรวมตัวของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยอย่างเป็นทางการครั้งแรกเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2475 จากการจัดตั้งเป็นสมาคมนิติบุคคลตามกฎหมายในรูปสมาคม คือ “สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย” (The Association for Japanese Community) หรือที่นิยมเรียกว่า “สโมสรญี่ปุ่น”⁹ นายเอส. โอทานิ ซึ่งประกอบอาชีพค้าขายเป็นนายกสมาคมนับได้ว่าสมาคมนี้จัดตั้งขึ้นโดยเอกชนชาวญี่ปุ่นอย่างแท้จริง ในเดือนกันยายน พ.ศ.2476 ได้มีการจัดตั้ง “หอการค้าญี่ปุ่นในประเทศไทย” ขึ้น¹⁰ สมาคมนี้น่าจะเป็นสมาคมเดียวกับ “สมาคมนักธุรกิจญี่ปุ่นแห่งกรุงสยาม” (Tai - Nichi Kyokai)¹¹ เนื่องจากทั้งสองสมาคมจัดตั้งในปีเดียวกันและมีชื่อในภาษาญี่ปุ่นชื่อเดียวกัน อย่างไรก็ตามชื่อสมาคมทั้งสองไม่อาจตรวจสอบได้จากเอกสารไทย

หลังจากนั้นอีก 3 ปี ในปี พ.ศ. 2478 (ค.ศ. 1985) ด้วยความร่วมมือระหว่างญี่ปุ่นและไทยทำให้เกิดสมาคม “ญี่ปุ่น - สยามสมาคม”¹² ขึ้น สมาคมนี้อยู่ในอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายยาสุฮิโต ชิชิบุ (H.I.H Prince Yasuhito Chichibu) แห่งญี่ปุ่น และ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาแห่งประเทศไทย และมีพระยาสุษติกการบรรจงเป็นนายกสมาคม ทั้งสมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย และสมาคมญี่ปุ่น-สยามสมาคมนี้เป็นสมาคมไทยญี่ปุ่นที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในสังคมไทย มีชาติช่วงไประยะหนึ่งอันเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 2

นอกจากนี้ยังมีองค์กรต่าง ๆ เกิดขึ้นมาเพื่อรักษามลประโยชน์ของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย ได้แก่ สำนักงานที่ปรึกษาทางการค้าและอุตสาหกรรมญี่ปุ่น - ไทย (Siam - Japanese Council of Commerce and Industry / Shamu - Nihonjin Shoko Kaigisho) พ.ศ. 2479, สมาคมยุวชนญี่ปุ่นในกรุงสยาม¹³ พ.ศ. 2479, สำนักงานความร่วมมือทางการค้าระหว่างไทย - ญี่ปุ่น (Nichi - Shamu Boeki Kansho Sho)¹⁴ พ.ศ. 2481, สมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนภาษาญี่ปุ่นบางกอก¹⁵ พ.ศ. 2485, สำนักวัฒนธรรมญี่ปุ่นในประเทศไทย

⁹ กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . เอกสารสมาคม เลขที่ จ.100 เรื่อง สมาคมญี่ปุ่นแห่งกรุงสยาม.

¹⁰ อิชิติ โยโนเอะ . ความสัมพันธ์ - ไทยญี่ปุ่น 600 ปี , หน้า 211.

¹¹ ทวี ธีระวงศ์เสรี. ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น , หน้า 211 .

¹² กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . เอกสารสมาคม เลขที่ จ.170 เรื่อง ญี่ปุ่น - สยามสมาคม.

¹³ กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . เอกสารสมาคม เลขที่ จ.189 เรื่อง สมาคมยุวชนญี่ปุ่นในกรุงสยาม.

¹⁴ ทวี ธีระวงศ์เสรี. อ่างแล้ว , หน้า 64 .

¹⁵ กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . เอกสารเลขที่ จ.234 เรื่อง สมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนภาษาญี่ปุ่น.

พ.ศ. 2486¹⁶ องค์กรเหล่านี้ประกอบด้วยสมาชิกชาวญี่ปุ่น และชาวไทย และมีบทบาทในสังคมมากน้อยต่างกันไป

การรวมตัวเพื่อช่วยเหลือและส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น มิได้เกิดขึ้นในสังคมในต่างแดนเท่านั้น ในประเทศญี่ปุ่นรัฐบาลและเอกชนญี่ปุ่นสนับสนุนให้มีการมีการจัดตั้งสมาคมในลักษณะนี้เช่นกัน ได้แก่ “สยามสมาคม” (Shamu Kyokai) หรือ “สมาคมไทย-ญี่ปุ่น” ณ กรุงโตเกียว จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2470 โดยบารอน โอคุระ (Baron Kishichiro Ohkura) ประธานบริษัทโอคุระเป็นหัวหน้าดำเนินการสมาคมนี้จัดตั้งขึ้นหลังจากที่บารอนโอคุระเดินทางมาประเทศไทยแต่ไทยมิได้ดำเนินการใด ๆ บารอนโอคุระจึงจัดตั้งสยามสมาคมขึ้นในญี่ปุ่นก่อนสมาคมนี้ได้ทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายชิชิบุ (H.I.H. Prince Yasuhiro Chichibu) และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิจเป็นองค์อุปถัมภ์ และเจ้าชายฟูมิมาโร โคโนเอะ (Prince Fumimaro Konoye) เป็นประธานสมาคม พระยาจ้านงคิธุฎการ และ นายคิงจิโร ฮายาชิ (Kyujiro hayashi) อัครราชทูตไทยและญี่ปุ่นเป็นนายกิตติมศักดิ์ สมาชิกของสมาคมนี้เป็นบุคคลสำคัญของญี่ปุ่น เช่น อัครมหาเสนาบดี เสนาบดีกระทรวงวัง เสนาบดีกระทรวงกลาโหม กระทรวงทหารเรือ และพ่อค้าที่มีชื่อเสียง สยามสมาคมก่อตั้งด้วยวัตถุประสงค์ “เพื่อเสริมสร้างสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศทั้งสอง แลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ร่วมมือทางด้านอุตสาหกรรม อันจะนำมาซึ่งความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้าของทั้งสองประเทศ”¹⁷ สมาคมนีทางญี่ปุ่นให้ความสนใจเป็นพิเศษและได้รับการควบคุมจากนายพลเอกอาคิรา (Akira) โดยตรง เพื่อให้การดำเนินการเป็นจริงตามวัตถุประสงค์ของสมาคมและสนองนโยบายของรัฐบาลญี่ปุ่นขณะนั้น, “หอการค้าญี่ปุ่น - สยามแห่งเมืองโอซากา” ซึ่งจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2478 (ค.ศ. 1935)¹⁸ นอกจากนี้ยังมีความพยายามต่อต้านสมาคมในทำนองนี้อีกแต่ไม่ประสบความสำเร็จ สมาคมนีเกิดขึ้นจากความร่วมมือของบริษัทต่าง ๆ บริจาคเงินรวมในการก่อตั้ง เพื่อดำเนินกิจกรรมการให้ข่าวสารทางด้านเศรษฐกิจ การสอนภาษาญี่ปุ่นในประเทศไทยและภาษาไทยในประเทศญี่ปุ่น ในปีเดียวกันที่เมืองโกเบมีการจัดตั้งสมาคม “ญี่ปุ่น - สยามแห่งเมืองโกเบ”¹⁹ สมาคมที่ก่อตั้งในประเทศญี่ปุ่นมีเป้าหมายและบทบาทที่แน่ชัดในการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ และส่งเสริมกิจกรรมแนวชาตินิยมตามนโยบายของรัฐในขณะนั้น คือ 1.) ปลุกฝังความรู้สึกเทิดทูนจักรพรรดิแก่ชาวเอเชียอย่างจริงจัง 2.) เตรียมการป้องกันประเทศ 3.) รักษาความมั่นคงของญี่ปุ่น แมนจูเรียต่อต้านการบุกรุกของโซเวียต ป้องกันการแผ่อิทธิพลของ ยุโรปอเมริกา 4.) พัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติแก่ประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

16 ทวี วีระวงศ์เสรี. อ้างแล้ว , หน้า 72 .

17 กชช . เอกสารรัชกาลที่ 7 กรมราชเลขาธิการ (ร.7 รล.17 / 33) สมาคมประเทศญี่ปุ่นและสยาม (2470 - 2474) .

18 อชิชิ โยโนเอะ. อ้างแล้ว . หน้า 211.

19 เรื่องเดียวกัน .

การดำเนินงานของสมาคมที่จัดตั้งขึ้นในช่วงนี้มีระยะเวลาได้นานมากน้อยต่างกันไปแล้วละสมาคมที่น่าสนใจ คือ สมาคมญี่ปุ่นสยามสมาคมและสมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย สมาคมทั้งสองเป็นสมาคมแรกที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในประเทศไทย โดยได้รับการสนับสนุนจากผู้มีบทบาทของภาครัฐและเอกชน และเป็นสมาคมที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลานานในสังคมไทย

ญี่ปุ่น-สยามสมาคม

ท่ามกลางกระแสชาตินิยมของญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลญี่ปุ่นและรัฐบาลไทย และความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในทศวรรษ 2460 ซึ่งมีมากขึ้นในทศวรรษ 2470 “ ญี่ปุ่น - สยามสมาคม ” ได้ถูกจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2478 (ค.ศ. 1935) แม้ว่าสมาคมนี้ได้รับการจัดตั้งขึ้นหลังสโมสรญี่ปุ่นถึง 3 ปี แต่โดยทางพฤตินัยแล้วอาจกล่าวได้ว่า ญี่ปุ่น - สยามสมาคม เป็นสมาคมแรกที่ดำเนินการอย่างเป็นทางการในประเทศไทยอันเป็นผลพวงจากความสัมพันธ์ระหว่างไทย - ญี่ปุ่นก่อนทศวรรษ 2470 ทั้งนี้เพราะได้มีการเคลื่อนไหวในการจัดตั้งสมาคมแห่งนี้ มาตั้งแต่ พ.ศ. 2470 (ค.ศ. 1927) แล้ว

ในปี พ.ศ. 2470 สยามสมาคมซึ่งบารอนโอกุระจัดตั้งขึ้นในประเทศญี่ปุ่นได้ติดต่อกับรัฐบาลไทยผ่านทางอัครราชทูตไทยประจำประเทศญี่ปุ่นว่า มีความประสงค์ให้มีการจัดตั้งสมาคมในลักษณะเดียวกับสยามสมาคมในประเทศญี่ปุ่นขึ้นในประเทศไทยบ้าง²⁰ การจัดตั้งสมาคมนี้ในระยะแรกมีความยุ่งยากพอสมควรใช้เวลาในการดำเนินการจัดตั้งเกือบ 5 ปีทั้งที่ความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่น - ไทยในขณะนั้นเป็นไปอย่างราบรื่น ทั้งนี้เพราะผู้นำและรัฐบาลไทยในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่มีความวางใจญี่ปุ่นมากนักเนื่องจากสถานการณ์และท่าทีของญี่ปุ่นต่อดินแดนในแถบเอเชียในขณะนั้นเป็นไปในทางไม่น่าไว้วางใจ ญี่ปุ่นยังคงเป็นประเทศที่ได้รับความอนุเคราะห์จากรัฐบาลไทย และจากการดำเนินนโยบายของรัฐบาลญี่ปุ่นในทางการเมืองตามกระแสชาตินิยมอย่างเด่นชัดดูเป็นภัยต่อระบบการปกครอง อีกทั้งการจัดตั้งองค์การรวมกลุ่มในรูปแบบสมาคมนี้มีท่าทีและแนวโน้มกิจกรรมในทางการเมือง รูปแบบของการสมาคมในรูปแบบสมาคมในลักษณะนี้ก็ยังเป็นเรื่องใหม่สำหรับผู้นำไทยและสังคมไทยในขณะนั้น ดังคำปรารภของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนครสวรรค์วรพินิจต่อมหาเสวกเจ้าพระยามหิรรราชเลขาธิการว่า

...เรื่องนี้ตั้งแต่ บารอน โอกุระ เริ่มต้นสนทนาแสดงความคิดเห็นจะตั้งสมาคม ข้าพเจ้าก็ให้หนักใจเป็นอันมากกว่าคงจะถูกเกณฑ์ให้ตั้งขึ้นในเมืองเราบ้าง แต่จะบอกปิดก็ใช้ที่จะทำได้ เพราะเขาแสดงความมุ่งหมายจะปลุกเพาะไมตรี และความวิสาสะระวาง ประชาชนสองชาติ จำต้องสนองไมตรี... ข้อที่หนักใจ 2 ประการ คือ

²⁰ กจช . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต. 56 / 18) เรื่อง การตั้งสมาคมญี่ปุ่นในสยาม (พ.ศ. 2473 - 2474)

1. การตั้งสมุทสาครในเมืองเราเป็นการยากนักหนา ที่จะทำให้ติดอยู่ การเป็นรูปนี้ด้วยจะเกลี้ยกล่อมหาคนเข้าเป็นสมาชิกก็ดูยากเต็มที..

2. การอันนี้ตามที่เขากล่าวเป็นวัตถุประสงค์ก็ว่า เพื่อประสานมิตรระหว่าง สองชาติ กล่าวเช่นนี้ทั่วไปทุกแห่ง แต่สำหรับการกับเมืองไทย ญี่ปุ่นคงความคิดทางการ คดีเมืองอยู่บ้างเหมือนกัน ซึ่งกลายเป็นเราต้องเข้าสนอง จะอย่างไรก็ตามอาจเป็นเหตุให้ ฝรั่งเศสในทางการเมืองก็ได้เหมือนกัน แล้วก็เกิดระแวงไม่พอที่ แม้เห็นอยู่ดังนี้ ก็เป็น การพูดไม่ออก ได้แต่จะหาเหตุประวิง แต่ถ้ามองเห็นทางที่จะให้ผลร้ายไม่มีมากนักก็เห็น จะต้องตั้งขึ้น.... 21

ความวิตกนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสให้มีการสืบสวนหลักข้อ บังคับ การก่อตั้งและการดำเนินการของสยามสมาคมอย่างละเอียด รวมถึงการสืบเรื่องราวของสมาคมของ ญี่ปุ่นในต่างประเทศว่าในต่างประเทศได้จัดการอย่างไรกับการก่อตั้งสมาคมในรูปแบบนี้ เพื่อนำมา พิจารณาเปรียบเทียบและตัดสินใจ การปรึกษาในครั้งนั้นได้หาทางออกและลงความเห็นในที่สุดว่า หาก จะต้องจัดตั้งสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยตามข้อเสนอจริง ๆ แล้ว สมเด็จพระนครสวรรค์วัชรพิณิจเสนอ ให้พระยาวิสุทธสุทนต์ซึ่งเคยเป็นอัครราชทูตสยามประจำญี่ปุ่น ณ กรุงโตเกียวเป็นผู้ดำเนินการทั้งหมด เจ้าชายไมเคิลลงไปดำเนินการควรอยู่ในฐานะเป็นเพียงองค์อุปถัมภ์เท่านั้น²² แต่แล้วเรื่องการจัดตั้ง สมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยก็เงียบหายไป

จนกระทั่งใน ปี พ.ศ. 2477 (ค.ศ. 1934) นายยาตาเบ ยาซุกิชิ (Yatabe Yasukishi) อัครราชทูต ญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ ได้ทวงถามถึงเรื่องการจัดตั้งสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยต่อรัฐบาลคณะราษฎรภาย หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่า การจัดตั้งสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยซึ่งเคยคิดจัดตั้งขึ้นนั้น รัฐบาล ควรดำริให้มีการจัดตั้งสมาคมนี้ในประเทศไทยเพื่อจะได้มีองค์กรเชื่อมและส่งเสริมสัมพันธไมตรีที่ดีระหว่าง สองประเทศขึ้น ดังนั้นเรื่องการจัดตั้งสมาคมนี้จึงต้องนำกลับมาพิจารณาใหม่ ในการนี้พระมิตตรกรรม รักษาอัครราชทูตไทยประจำกรุงโตเกียวเสนอความเห็นที่ รัฐบาลไทยควรดำริให้มีการจัดตั้งสมาคมนี้ขึ้น เพื่อเป็นการตอบแทนกับการที่ญี่ปุ่นได้จัดตั้งสยามสมาคมขึ้นในประเทศญี่ปุ่น²³

21 กจช. เอกสารรัชกาลที่ 7 กรมราชเลขาธิการ (ร.7 รล.17/33) เรื่อง สมาคมประเทศญี่ปุ่นและสยาม (พ.ศ. 2470 - 2474) .

22 เรื่องเดียวกัน , หน้า

23 กจช. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ กต.56 / 26 เรื่อง อัครราชทูต ณ กรุงโตเกียวได้รับเชิญเป็นนายกิตติมศักดิ์ ของสยามสมาคมในประเทศญี่ปุ่น (พ.ศ. 2477) .

.... การเป็นดังนี้ ข้าพเจ้าขอเรียนว่า ชนชาวญี่ปุ่นก็เอาอกเอาใจใส่ และเมื่อรัฐบาลเจ้าไม่สามารถจะตั้งสมาคมญี่ปุ่นในเมืองไทยให้เป็นผลได้ รัฐบาลรัฐธรรมนูญก็น่าจะแสดงความสามารถให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงให้เห็นประจักษ์ตาว่า รัฐบาลนี้ผิดกันและสามารถกว่า ในประเทศสยามมีสมาคมต่าง ๆ เช่น สมาคมเยอรมัน-สยามถึงสองสมาคม สมาคมแคมบริดจ์ดินเนอร์ ถ้ารัฐบาลอยากจะรักษาความเป็นกลางและเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีให้ทั่วถึงทุกชาติแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าน่าดำริในเรื่องสมาคมญี่ปุ่นในกรุงสยามให้เห็นผลให้ได้....

ขณะเดียวกันกับคณะรัฐมนตรีเห็นว่า การที่รัฐบาลจะเข้าไปเกี่ยวข้องจัดตั้งสมาคมนี้เป็นการไม่สมควร การจัดตั้งสมาคมควรเป็นเรื่องของเอกชนมากกว่า เช่น ผู้ที่เคยไปศึกษาในประเทศ หรือผู้ที่เคยไปอยู่ประเทศญี่ปุ่น²⁴ อย่างไรก็ตามในที่สุดในวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478 (ค.ศ. 1935) ญี่ปุ่น-สยามสมาคมก็ได้จดทะเบียนจัดตั้งสมาคมขึ้น และมีการประชุมสมาคมครั้งแรกที่พระราชอุทยานสราญรมย์²⁵ ซึ่งเป็นที่ทำการของกระทรวงการต่างประเทศและสโมสรคณะราษฎรของรัฐบาลคณะราษฎรขณะนั้น คณะกรรมการสมาคมเมื่อแรกตั้งนั้นมี สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายยาสุฮิโต ชิชิบุ (H.I.H. Prince Yasuhito Chichibu) และพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาทรงเป็นองค์อุปถัมภ์กิตติมศักดิ์ มีอัครราชทูตของไทยและญี่ปุ่นดำรงตำแหน่งเป็นนายกิตติมศักดิ์โดยตำแหน่ง และมหาอำมาตย์ตรีพระยาสุฤทธิการบรรจงเป็นนายกสมาคม นายกสมาคมผู้นี้เป็นผู้ซึ่งรับราชการอยู่ที่กรมรถไฟและเป็นผู้อำนวยการไฟฟ้าสามเสน เคยเดินทางไปดูงานด้านการไฟฟ้า โยธา อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม การรถไฟ และเป็นหัวหน้าคณะไปร่วมประชุมยุวพุทธศาสนิกสมาคมแห่งเอเชีย ณ ประเทศญี่ปุ่น เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2477 ในนามยุวพุทธ ศาสนิกสมาคมแห่งสยาม ทำให้มีความสนใจในประเทศญี่ปุ่นเป็นพิเศษและได้รวมจัดตั้งสมาคมญี่ปุ่น-สยาม และได้ดำรงตำแหน่งนายกสมาคมติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี²⁶ สำนักงานของสมาคมอยู่ ณ บ้านนายกิมเซ็ง กิมสุวรรณซึ่งอยู่ในซอยตรงข้ามกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำนักงานแห่งนี้เป็นสำนักงานชั่วคราวสมาชิกของสมาคมมีทั้งชาวไทย และชาวญี่ปุ่น สมาคมนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมและดำเนินการ 1. ให้ชาวชาติทั้งสองได้มีโอกาสพบปะสนทนา และร่วมมือกันในงานกิจการต่าง ๆ ตลอดจนงานการกีฬา 2. ค้นคว้าหาความรู้พิจารณาเหตุการณ์ และเผยแพร่ข่าวสารสาธารณประโยชน์เกี่ยวแก่ประเทศญี่ปุ่น และสยาม 3.

²⁴ เรื่องเดียวกัน.

²⁵ กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . ลำดับที่ จ.170 เรื่อง ญี่ปุ่น - สยามสมาคม และ อีชานาวา ชิมาสึ “ สัมพันธภาพระหว่างญี่ปุ่น - ไทย สัมพันธไมตรี ไทย - ญี่ปุ่น ”. ชาวไทย ฉบับพิเศษ อนุสรณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศญี่ปุ่น ระหว่างวันที่ 27 พ.ค. - 5 มิ.ย. 2506 , หน้า

²⁶ หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระยาสุฤทธิการบรรจง (15 พฤษภาคม 2510) , หน้า

ส่งเสริม และอุปการะชาวชาติทั้งสองที่เกี่ยวข้องการเดินทาง การดูงาน และท่องเที่ยวชมภูมิประเทศ แลกเปลี่ยนความรู้ของนักศึกษา ศาสตราจารย์ และปราชญ์ ฯลฯ 4. กิจกรรมอื่น ๆ อันคณะกรรมการอำนาจการเห็นว่าจะนำไปบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของสมาคม²⁷

การดำเนินงานและบทบาทของสมาคมนี้ในระดับของความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศ จึงค่อนข้างเด่นชัด ญี่ปุ่น - สยามสมาคมเป็นสมาคมที่ติดต่อและร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับสยามสมาคมที่กรุงโตเกียว และสมาคมชาวญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ ในการเผยแพร่ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับญี่ปุ่นที่มีต่อกันมาอย่างช้านาน ดำเนินกิจกรรมเผยแพร่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของทั้งสองชาติ²⁸ ให้ทุนการศึกษา นักศึกษา ข้าราชการ เดินทางไปศึกษาและดูงานยังประเทศทั้งสอง²⁹ อย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา เช่น การดูงาน ด้านการคมนาคม และการทหาร

รัฐบาลคณะราษฎรเห็นชอบ และสนับสนุนการดำเนินงานของสมาคมในการติดต่อสัมพันธ์กับ สยามสมาคม ทั้งนี้เพราะเห็นว่าสยามสมาคมเป็นสมาคมหนึ่งในญี่ปุ่นที่มีบทบาททั้งในทางสมาคมและการเมืองในประเทศญี่ปุ่น กรรมการและสมาชิกของสมาคมนี้เป็นบุคคลชั้นสูง เศรษฐีของญี่ปุ่น รวมถึงผู้ที่เคยได้รับเหรียญตราจากเมืองไทยและชาวญี่ปุ่นที่เคยมาประเทศไทย³⁰ ซึ่งสามารถอำนวยความสะดวกต่อประเทศไทยได้มาก อีกทั้งเจ้าชายโคโนเอะซึ่งเป็นองค์นายกสยามสมาคมนั้นเป็นประธานสภาขุนนางของญี่ปุ่น และมีบทบาทสำคัญทางการเมืองของญี่ปุ่นคนหนึ่ง เป็นผู้ให้สนใจกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมาก ได้อำนวยความสะดวก และช่วยเหลือคนไทยในฐานะนายกสยามสมาคม เช่น การยกที่ดินให้เป็นที่ตั้งสร้างหอพักนักเรียนไทย เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2478 กระทรวงการต่างประเทศของไทยเสนอให้ ญี่ปุ่น-สยามสมาคมเชิญเจ้าชายโคโนเอะเป็นนายกกิตติมศักดิ์ของญี่ปุ่น - สยามสมาคม แต่เนื่องจากตามข้อบังคับของสมาคม ตำแหน่งนายกกิตติมศักดิ์เป็นตำแหน่งให้กับผู้เป็นทูตของทั้งไทยและญี่ปุ่นโดยตำแหน่ง ทางสมาคมจึงเชิญเจ้าชายโคโนเอะเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์³¹ สมาชิกสมาคมนี้มีทั้งคนไทยและ

27 กรมตำรวจ, สันติบาล, กองกำกับกร 3 (แผนกสมาคม). ลำดับที่ จ.170 เรื่อง ญี่ปุ่น - สยามสมาคม.

28 Iwamoto Nobusuke, หน้า 198 -199. อ้างจาก ทวี ธีระวงศ์เสรี. ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น, หน้า 73.

29 ทวี ธีระวงศ์เสรี. อ้างแล้ว, หน้า 56-57.

30 กจช. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.56 / 24) เรื่อง อัครราชทูต ณ กรุงโตเกียว ได้รับเชิญเป็นนายก กิตติมศักดิ์ของสยามสมาคมในประเทศญี่ปุ่น (พ.ศ. 2477).

31 กจช. เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.56 / 31) เรื่อง เจ้าชิชิบุจะเป็นองค์อุปถัมภ์กิตติมศักดิ์ของสมาคม สยาม - ญี่ปุ่นที่กรุงเทพฯ (พ.ศ. 2479).

คนญี่ปุ่น การดำเนินการของสมาคมจึงเป็นการทำให้เกิดการขยายความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศและความร่วมมือในการช่วยเหลือกัน

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลไทยกับญี่ปุ่นดำเนินไปด้วยดีนั้น ในระยะต่อมาเนื่องจากรัฐบาลไทยมีนโยบายชาตินิยมจำกัดอิทธิพลต่างชาติโดยเฉพาะชาติตะวันตกและชาวจีน การดำเนินนโยบายเป็นปฏิปักษ์ต่อชาวต่างประเทศซึ่งกุมอำนาจทางเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้รัฐบาลสามารถหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับประเทศญี่ปุ่นซึ่งกำลังเป็นมหาอำนาจของเอเชียและเป็นประเทศคู่สงครามกับจีนในขณะนั้น ทั้งยังสามารถทำให้ไทยดำเนินการบรรลุเป้าหมายในการฟื้นฟูความสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศญี่ปุ่น และเป็นการปูทางไปสู่ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของทั้งสองประเทศ ตามนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ผลักดันให้ประเทศไทยก้าวฐานะไปสู่ฐานะประเทศมหาอำนาจ³²

ในปี พ.ศ.2482 เมื่อรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็นประเทศ “ไทย” ญี่ปุ่น - สยามสมาคมจึงขอเปลี่ยนชื่อมาเป็น “สมาคมญี่ปุ่น - ไทย” และย้ายสำนักงานอยู่ที่ ถ.พระลาน ต.ท่าวังหลวง อ.พระนคร สมาคมได้ดำเนินงานเรื่อยมาและเข้ามามีส่วนร่วมในเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในประเทศไทย เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามสมาคมนี้ก็หมดบทบาทลงและสลายไปพร้อมการยุติสงครามโลก จนกระทั่งปี พ.ศ. 2511 พระยามโหสวรรค์กับพวกได้ทำการรื้อฟื้นการดำเนินงานของสมาคมนี้ขึ้นมาอีกครั้ง* โดยการจัดตั้งและจดทะเบียนสมาคมในชื่อใหม่ว่า “สมาคมญี่ปุ่นไทย” (Thai - Japanese Association) โดยมีพระยามโหสวรรค์เป็นนายกสมาคม สำนักงานของสมาคมตั้งอยู่ที่เลขที่ 20 - 22 ถ.หน้าพระลาน อ.พระนคร และในปี พ.ศ. 2523 (ค.ศ. 1980) สมาคมได้ถูกเปลี่ยนชื่ออีกครั้งเป็น “สมาคมไทย - ญี่ปุ่น”³³ โดยนายสมหมาย สุนทรระกูลเป็นนายกสมาคม และย้ายที่ทำการสมาคมมาอยู่ที่ อาคารเจโทร ถ.ราชดำริ จนกระทั่งปัจจุบัน

การปรากฏตัวของสมาคมญี่ปุ่น - สยามสมาคมในสมัยนี้ได้แสดงให้เห็นถึงกระแสชาตินิยมในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งมีผลผลักดันโดยตรงต่อการก่อตั้งสมาคมญี่ปุ่น - สยามในประเทศไทย ซึ่งแตกต่างจากสมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทยที่พำนักทางเศรษฐกิจเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญ

สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย

การรวมตัวของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยอีกสมาคมที่ถูกจัดตั้งขึ้นในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2475 คือ “สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย” (The Association for Japanese Community) หรือ “สโมสร

³² กรมโคสนาการ . ประมวลคำปราศรัย และสุนทรพจน์ของ พณ ท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ฉบับที่ 2 .

พระนคร : ม.ป.ก. 2485 , หน้า 3 .

³³ กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . ลำดับที่ ๑.170 เรื่อง ญี่ปุ่น - สยามสมาคม .

ญี่ปุ่น” โดยนายเอส โอทานิ ซึ่งประกอบอาชีพค้าขายเป็นเจ้าของห้างโอดานี สมาคมนี้แตกต่างจาก “ญี่ปุ่น - สยามสมาคม” คือ สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทยเป็นสมาคมที่ดำเนินการโดยเอกชนชาวญี่ปุ่นอย่างแท้จริง เพื่อช่วยเหลือกันให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่ของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยมากกว่าเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างชาติ ผู้ก่อตั้งสมาคมและสมาชิกสมาคม คือ ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย ซึ่งประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน มีอัครราชทูตญี่ปุ่นในประเทศไทยเป็นนายกิตติมศักดิ์ คณะกรรมการบริหารสมาคม ได้แก่³⁴

กรรมการบริหารสมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย

นายยาสุกิชิ ยาตาเบ	นายกสมาคมกิตติมศักดิ์	อัครราชทูต
พระยามิตรกรรมรักษา	นายกสมาคมกิตติมศักดิ์	อัครราชทูต
นายเอส. โอทานิ	นายกสมาคม	ค้าขาย
นายเอช. ตานาคา	เหรียญกษาปณ์	ค้าขาย
นายตี. กานาซาวา	เหรียญกษาปณ์	ค้าขาย
นายเค. อาริโนยู	เหรียญกษาปณ์	แพทย์
นายเค. เค. เจริญ	กรรมการ	แพทย์
นายเอ. อูเอกิ	กรรมการ	ค้าขาย
นายเอ. ซีโอดา	กรรมการ	แพทย์
นายไอ. มียาคาวา	กรรมการ	ค้าขาย
นายเอ. ฮิตากา	กรรมการ	ค้าขาย
นายเค. มียาคาวา	กรรมการ	ค้าขาย
นายยู. ชูซูกิ	กรรมการ	ค้าขาย
นายอาร์. โยชิมูรา	เลขานุการ	ค้าขาย

กรรมการของสมาคมส่วนใหญ่ประกอบด้วยธุรกิจการค้า เช่น นายเอส. โอทานิ เป็นผู้จัดการห้างโอดานิ นายไอ. มียาคาวา (Miyakawa Iwaji) เป็นนายห้างเคโอยามา ซึ่งต่อมาเป็นผู้ออกหนังสือพิมพ์ยามาโตซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่กล้าแสดงความคิดเห็นและเป็นตัวแทนของความคิดเห็นของชาวญี่ปุ่น นายยู. ชูซูกิ ประกอบอาชีพเป็นผู้จัดการบริษัทไมซึดีไฟลยาม เป็นต้น

³⁴ เรื่องเดียวกัน .

สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทยเป็นที่นิยมเรียกว่า สโมสริญี่ปุ่น 35 จากการศึกษาผู้เขียนเชื่อว่าสมาคมนี้น่าจะเป็นสมาคมเดียวกับสมาคมชาวญี่ปุ่นในเมืองสยาม ซึ่งชาวญี่ปุ่นในเมืองไทยจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ.2456 แต่ในขณะนั้นยังมิได้จัดตั้งเป็นสมาคมอย่างถูกต้องตามกฎหมายเนื่องจากขณะนั้นยังมิได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสมาคม จนกระทั่ง พ.ศ. 2475 จึงได้จดทะเบียนสมาคมเป็นสมาคมอย่างถูกต้องตามกฎหมาย³⁶ ซึ่งตามพระราชบัญญัตินี้กำหนดให้สมาคมทุกสมาคมต้องมีระเบียบข้อบังคับและจดทะเบียนโดยแจ้งชื่อสมาคม วัตถุประสงค์ของสมาคม ที่อยู่ของสถานที่ทำการสมาคม และที่อยู่ของผู้จัดการสมาคมอย่างชัดเจน อีกทั้งชื่อสมาคมในภาษาอังกฤษและญี่ปุ่นใช้ชื่อเดียวกัน คือ The Association for Japanese Community (Shamu Koku Nihonjin Kai) และตั้งอยู่ ณ สถานที่เดียวกัน คือ เลขที่ 646 ถ.สี่พระยา อ.บางรัก พระนคร 37

สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย เป็นสมาคมซึ่งเกิดจากที่ชาวญี่ปุ่นรวมตัวกันจัดตั้งขึ้นเองและมีความสัมพันธ์กับองค์กรธุรกิจในประเทศญี่ปุ่น กรรมการและสมาชิกส่วนมากเป็นผู้ที่ประกอบธุรกิจการค้าในประเทศไทย ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นมีผลต่อสมาคมนี้ทำให้สมาคมมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก นับจากทศวรรษ 2470 สมาคมนี้มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ค่อนข้างมากเช่นกัน ภายหลังการจัดตั้งสมาคมได้ 2 ปี สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทยปรับวัตถุประสงค์ของสมาคมให้ชัดเจนและครอบคลุมในการดำเนินการในระดับประเทศขึ้น คือ

1. เพื่อสมานมิตรในระหว่างสมาชิก
2. เพื่อบำรุงรักษาความสุขของชาวญี่ปุ่น
3. เพื่อผูกสัมพันธ์มิตรไมตรีระหว่างญี่ปุ่นกับสยาม และเพื่อดำเนินความเจริญของชาติ 38

ในปีเดียวกันนี้สมาคมได้จัดตั้ง “โรงเรียนญี่ปุ่น” ในบริเวณเดียวกับสมาคมซึ่งย้ายสำนักงานของสมาคมมาอยู่ที่ เลขที่ 2278 ซอยทรัพย์ ถ.สุริวงค์ พระนคร เพื่อทำการสอนกุลบุตรกุลธิดาชาวญี่ปุ่นซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศไทย โรงเรียนญี่ปุ่นแห่งนี้มีนายเอตาโร เอชิโร เป็นครูใหญ่

35 เรื่องเดียวกัน.

36 เสถียร ลายลักษณ์ “ พระราชบัญญัติสมาคม พุทธศักราช 2457 ” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 27 . กรุงเทพฯ . : 2477 , หน้า 158 - 166 .

37 กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . ลำดับที่ จ.170 เรื่อง ญี่ปุ่น - สยามสมาคม . และ DRO. NO.1.1.5.0.1.7.10 Zai Nihonjin Kaku Gakko Kankei Zakken : Bankoku Kokumin Gakko จาก ทวี วีระวงศ์เสรี , อ้างแล้ว , หน้า 52 .

38 กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . ลำดับที่ จ.100 เรื่อง ญี่ปุ่น - สยามสมาคม .

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกครั้งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2480 (ค.ศ. 1937) เมื่อเริ่มสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นเริ่มเข้ามามีอิทธิพลทางทะเลได้ ด้วยความร่วมมือจากสมาคมในประเทศญี่ปุ่นทำให้มีการจัดตั้งสมาคมของชาวญี่ปุ่นขึ้นหลายสมาคมในช่วงนี้ คือ “ หอการค้าและอุตสาหกรรมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย ” (Siam-Japanese Council of Commerce and Industry หรือ Shamu - Nihonjin Shoko Kaigisho)³⁹ สมาคมยุวชนญี่ปุ่นในกรุงสยาม⁴⁰ ในช่วงเวลานี้ สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทยเปลี่ยนชื่อมาเป็น “ สมาคมญี่ปุ่นในสยาม ” หรือ เขียมก๊กนิปปอนอินไกว⁴¹ โดยชี้แจงวัตถุประสงค์ใหม่ว่า “...เพื่อผูกมิตรไมตรีเป็นมิตรภาพ ภวาทราภาพ ทั้งพยายามส่งเสริมผลประโยชน์ของปวงสมาชิกด้วยกันให้เจริญขึ้นเสมอ กับอำนวยความสะดวกการศึกษาและอบรมยุวชนของเหล่าสมาชิกทั่วไป และเพื่อตรึงสัมพันธ์ภาพระหว่างประชาชนสยามกับประชาชนญี่ปุ่นให้คงรูปสนิทชิดเชื้ออยู่ด้วย...”⁴² และที่สำคัญ คือ การระบุว่าหากมีปัญหาสำคัญอันเกี่ยวข้องด้วยการได้และเสียของประเทศญี่ปุ่นก็ดี หรือบุคคลในบังคับญี่ปุ่น นายกสมาคมมีหน้าที่นำขึ้นปรึกษากับกงสุลญี่ปุ่นซึ่งประจำประเทศไทย ในวันที่ 17 พฤษภาคม 2482 เมื่อ “ สยาม ” เปลี่ยนชื่อเป็น “ ไทย ” สมาคมได้จดทะเบียนเปลี่ยนชื่อสมาคมเป็น “ สมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทย ” (ไทยก๊กนิปปอนอินไกว)⁴³

สมาคมญี่ปุ่นแห่งสยามยุติบทบาทลงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม จนกระทั่งปี พ.ศ. 2492 ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยได้รวมตัวกันหรือฟื้นฟูสมาคมขึ้นใหม่โดยใช้ชื่อสมาคมเดิม นายอิโรชิโอร่า ผู้จัดการธนาคารมิทซึเป็นนายกสมาคม สำนักงานของสมาคมนี้ตั้งอยู่เลขที่ 1195 ถ.เจริญสุข อ.บางรัก จ.พระนคร หลังจากนั้นย้ายสมาคมมาอยู่ที่ตึกธนาคารอเมริกา ถ.เจริญกรุง , ตึกศูนย์การค้าญี่ปุ่น ถ.เจริญกรุง , ถ.สารธรเหนือ สีลม , ถ.สารธรใต้ ยานนาวา ตามลำดับ จนกระทั่งปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการและการเคลื่อนไหวของสมาคมญี่ปุ่นอยู่ภายใต้สังเกตการณ์ของรัฐบาลไทยโดยตลอด รัฐบาลไทยพิจารณาเหตุการณ์และการดำเนินงานของสมาคมอย่างละเอียดรอบคอบและควบคุมอย่างใกล้ชิดเพื่อมิให้กระทบต่อความปลอดภัยของประเทศและความสัมพันธ์อันดีระหว่างญี่ปุ่นกับไทย การดำเนินการของสมาคมมีความมั่นคงและขยายตัวตามจำนวนชาวญี่ปุ่นที่มีจำนวนมากขึ้น เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่สมาคมตั้งไว้ กรรมการบริหารของสมาคมได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น

39 กจช . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร.0201.23 / 31) เรื่อง หอการค้าญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย .

40 กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . ลำดับที่ จ.189 เรื่อง สมาคมยุวชนญี่ปุ่นในสยาม .

41 กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . ลำดับที่ จ.100 เรื่อง สมาคมญี่ปุ่นแห่งประเทศไทย .

42 กรมตำรวจ , เรื่องเดียวกัน .

43 กรมตำรวจ , เรื่องเดียวกัน .

โดยจำนวนกรรมการบริหารสมาคมเพิ่มจำนวนจากประมาณ 8 - 10 คนเป็น 20 คนและสำรองกรรมการอีก 5 คน ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ได้ครอบคลุมและความคล่องตัวในการทำงานของสมาคม เช่น การใช้เงินสำรอง เบ็ดเตล็ดและการพิจารณาเหตุการณ์ด่วนที่เกิดขึ้น แม้วัตถุประสงค์ของสมาคมนี้มิได้ระบุชัดเจนในด้าน ผลประโยชน์ทางการค้า แต่บทบาทที่สำคัญของสมาคม คือ การส่งเสริมการค้าของญี่ปุ่น หากพิจารณา จากคณะกรรมการของสมาคมซึ่งประกอบกิจการทางการค้า เช่น ผู้จัดการบริษัทมิตซูบิชิ ผู้จัดการบริษัท มิตซูบิ ผู้จัดการบริษัทไมซึโตไฟสยาม ผู้จัดการโยโกฮามา ผู้จัดการโซคินกิมโก (แบงค์) ผู้จัดการบริษัท ไดโดโบเอเคีโกซกา เจ้าของห้างต่าง ๆ และชาวญี่ปุ่นซึ่งรับราชการในประเทศไทยแล้ว การอำนวยความสะดวกแก่สมาชิกก็คือ การส่งเสริมในการทำธุรกิจการค้าในประเทศไทย อีกทั้งนโยบายของรัฐบาลไทย ขณะนั้นมีได้กีดกันธุรกิจของชาวญี่ปุ่น เป็นผลให้ธุรกิจการค้าของญี่ปุ่นในประเทศไทยขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในช่วงเวลาดังกล่าว อย่างไรก็ตามด้วยสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปบทบาทของสมาคมมีแนวโน้มในทาง การเมืองชัดเจนตามลำดับนั้น ในที่สุดสมาคมญี่ปุ่นแห่งสยามซึ่งมีการดำเนินงานและบทบาทที่แตกต่าง จากญี่ปุ่น - สยามสมาคมแต่เริ่มแรกนั้นก็ได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง

4. สมาคมญี่ปุ่น กับกิจกรรมทางการเมือง

บทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นเห็นเด่นชัดในเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองที่สำคัญ 2 เหตุการณ์ คือ การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น และ สงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเหตุการณ์หลังนี้มีผลให้ สมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยต้องยุติลง

การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นของชาวจีน

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นเข้ามามีอิทธิพลในไทย นอกจากการที่ญี่ปุ่นมีความเจริญก้าวหน้าจน กลายเป็นประเทศมหาอำนาจประเทศหนึ่งแล้ว ก็เนื่องจากการติดต่อค้าขายระหว่างไทยกับญี่ปุ่นที่ขยาย มากขึ้นตามลำดับ

การติดต่อค้าขายระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งหยุดชะงักไปเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เริ่มขึ้นใหม่ภายหลัง ที่ชาวญี่ปุ่นได้เดินทางเข้ามาทำการค้าขายกับไทย โดยระยะแรกเป็นเพียงการประกอบการค้าเล็ก ๆ น้อย และบริษัทรับส่งสินค้าเข้า และสินค้าออก ในระยะแรกการค้าของชาวญี่ปุ่นเป็นไปด้วยความลำบาก เนื่องจากต้องแข่งขันกับชาวจีน และชาวอังกฤษซึ่งได้เข้ามาประกอบการค้าอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้นปริมาณการค้า ระหว่างญี่ปุ่นกับไทยจึงมีปริมาณน้อยมาก

ภายหลังที่ไทยกับญี่ปุ่นทำสัญญาพระราชไมตรี การค้าขาย และการเดินเรือในระหว่างกรุงสยาม กับกรุงญี่ปุ่น พ.ศ. 2440 (ค.ศ. 1897) แล้ว โดยเฉพาะในระหว่างเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457 - 2461) เป็นโอกาสให้ญี่ปุ่นเข้าสู่ตลาดการค้าของไทยแทนที่ประเทศตะวันตก ปริมาณการค้าระหว่างญี่ปุ่น

กับไทยเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ญี่ปุ่นยังคงขยายตลาดสินค้าในประเทศไทยได้ดี 44 เนื่องจากสินค้าญี่ปุ่นราคาถูกกว่าสินค้าจากตะวันตก และเป็นที่ยอมรับทั้งผู้บริโภค และผู้ทำการค้าขาย เนื่องจากให้ผลกำไรได้มากกว่า แต่การดำเนินการค้าของญี่ปุ่นมักถูกกระทบจากสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ง่าย ทั้งนี้เพราะลักษณะการค้าของญี่ปุ่นในประเทศไทยต้องอาศัยชาวจีนซึ่งทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางอยู่ทั่วประเทศ สินค้าญี่ปุ่นในตลาดการค้าของไทยเป็นการสั่งเข้าโดยพ่อค้าญี่ปุ่นเพียงครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งเป็นการสั่งเข้าโดยพ่อค้าตะวันตก และพ่อค้าจีน นอกจากนี้ยังมีการส่งสินค้าโดยทางอ้อม คือ การสั่งเข้าโดยผ่านทางฮ่องกง และสิงคโปร์ โดยพ่อค้าคนจีนซึ่งมีปริมาณเท่า ๆ กับสินค้าซึ่งสั่งเข้าโดยตรง

ด้วยเหตุดังกล่าว กิจกรรมการค้าของญี่ปุ่นในประเทศไทยจึงถูกกระทบกระเทือนเมื่อเกิดเหตุการณ์การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นโดยชาวจีนในประเทศไทย และเป็นปัจจัยหนึ่งทำให้ชุมชนญี่ปุ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมือง

ปัญหาการเมืองในประเทศจีนในทศวรรษ 1910 ทำให้ชาวจีนที่อยู่ในไทยและประเทศต่าง ๆ มีความตื่นตัว และต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเมือง เนื่องจากความคิดชาตินิยมที่แพร่หลายในขณะนั้น กิจกรรมทางการเมืองที่สำคัญ คือ การบอยคอต (Boycotts) สินค้าญี่ปุ่น ซึ่งชาวจีนใช้เป็นอาวุธที่สำคัญในการต่อต้านญี่ปุ่น การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นโดยชาวจีนในประเทศไทยมีทั้งหมด 5 ครั้ง คือในปี พ.ศ. 2458 , 2462 , 2471 , 2474 และ 2484

ครั้งแรกเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2458⁴⁵ หลังจากที่รัฐบาลจีนของยวนซีไชยอมเซ็นสัญญาตามข้อเรียกร้อง 21 ข้อของญี่ปุ่นในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2458 การเคลื่อนไหวต่อต้านญี่ปุ่นในไทยซึ่งนำโดยสมาคมการค้าต่าง ๆ หนังสือพิมพ์ และสโมสรพานิชจีน ผู้นำการบอยคอตประกาศห้ามชนสินค้าญี่ปุ่นลงจากเรือและห้ามไม่ให้พ่อค้าจีนขายสินค้าญี่ปุ่น

การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นครั้งนี้ทางเลขาธิการสถานทูตญี่ปุ่นมีความเห็นว่า ไม่ใช่ความตั้งใจของชาวจีนโดยทั่วไปแต่เป็นความคิดของอั้งยี่⁴⁶ และทางสถานทูตญี่ปุ่นยังได้ขอให้รัฐบาลไทยจัดการเรื่องนี้โดยเร็ว ซึ่งรัฐบาลก็ได้ทำการว่ากล่าวตักเตือนผู้นำชาวจีน และวางมาตรการลงโทษ เช่น ปิดหนังสือพิมพ์จีนซึ่งส่งเสริมการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น การเนรเทศผู้ก่อการไม่สงบ เพราะ

44 William L. Swan . *Japanese Economic Activity in Siam : From the 1890 until the outbreak of the Pacific War* (Gaya : Center of South East Asian Studies : 1986 , p . 18, 28,39 .

45 Ibid , pp.38 - 39 .

46 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงการต่างประเทศ (ร. 6 ต.25 / 12) “ รายงานของพระยาบริรักษ์จตุรงค์ดีว่าการแทนปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศถึงพระยามรราช ”

...โดยเหตุที่ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีไมตรีกับกรุงสยาม พวกจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทำมาหาเลี้ยงชีพอยู่ในเมืองไทย ได้รับความปกป้องอย่างเดียวกับไทย รัฐบาลสยามจะยอมให้คนจีน หรือชาติใด ๆ ก็ตามทำลายผลประโยชน์ของชาติที่มีไมตรีกับกรุงสยามด้วยอาการอันบังคับข่มขู่ไม่ได้...⁴⁷

การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นครั้งแรกของชาวจีนไม่ได้รับผลสำเร็จนักเพราะรัฐบาลไทยเข้าควบคุมสถานการณ์ อีกทั้งจำนวนชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยขณะนั้นยังมีจำนวนไม่มากนัก ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยจึงมิได้มีการเคลื่อนไหวต่อการกระทำดังกล่าว

ในปี พ.ศ. 2462 เกิดเหตุการณ์บอยคอตสินค้าญี่ปุ่นอีกครั้ง เหตุการณ์ครั้งนี้สืบเนื่องจากเหตุการณ์พิพาทในมณฑลชานตุง จีนต้องการเมืองเกียวเจาในมณฑลชานตุง แต่ที่ประชุมสันติภาพที่กรุงปารีสตกลงมอบเมืองเกียวเจาให้กับญี่ปุ่น ชาวจีนจึงไม่ยอมร่วมมือและบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น

ในครั้งนี้อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ ขอความคุ้มครองจากรัฐบาลไทย⁴⁸ กระทรวงการต่างประเทศจึงได้กำชับมายังกระทรวงนครบาล ให้คอยดูแลและจัดเจ้าหน้าที่ตำรวจไปดูแลห้างร้านที่ขายของญี่ปุ่น บ้าน และสถานทูตญี่ปุ่น เมื่อสถานการณ์สงบลง อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยและสมาคมเรียไรเงินจากบริษัทญี่ปุ่นได้จำนวนเงิน 2,300 บาท เพื่อเป็นการตอบแทนที่ให้ความอารักขาป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของชาวญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ อย่างเรียบร้อย ⁴⁹ การเคลื่อนไหวต่อต้านการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นในช่วงก่อนทศวรรษ 2470 นั้นชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยไม่มีการเคลื่อนไหวที่เด่นชัดมักเป็นการกระทำโดยอัครราชทูตมากกว่า ความเคลื่อนไหวต่อต้านที่เริ่มปรากฏชัดเจนในทศวรรษ 2470 โดยเฉพาะพวกพ่อค้าญี่ปุ่น เนื่องจากการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นมีผลต่อกิจการของพ่อค้าชาวญี่ปุ่นโดยตรง และเหตุการณ์นี้เป็นผลให้เกิดการกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของชาวญี่ปุ่นในรูปแบบสมาคม เพื่อจัดตั้งสมาคมชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย เพื่อเป็นองค์กรที่พิทักษ์ผลประโยชน์ของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย จนกระทั่งสมาคมชาวญี่ปุ่นที่จัดตั้งขึ้นนี้เป็นผลสำเร็จในปี พ.ศ. 2475 และ 2478 ในที่สุด

47 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงต่างประเทศ (ร 6 ต. 25 / 12) “ คำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยามรราชถึงกรมพระเทววงศวิโรปการ ” (2458) .

48 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงการต่างประเทศ (ร 6 น. 20 / 11) เรื่อง “ ลายพระหัตถ์ของกรมพระยาเทววงศวิโรปการ ” .

49 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล (ร.6 น. 20 / 11) เรื่อง “ คำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยามรราชถึงกรมหลวงปราจิณกิติบดี (2462) .

ปฏิกริยาของคณูญี่ปุ่นต่อการต่อต้านการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นและการเคลื่อนไหวในการก่อตั้งสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยเกิดขึ้นจากเหตุการณ์การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นในประเทศไทยครั้งสำคัญซึ่งเกิดขึ้นใน ปีพ.ศ. 2471 (ค.ศ.1928) เนื่องจากเกิดเหตุการณ์การสู้รบระหว่างทหารจีนกับญี่ปุ่นที่เมืองชิงนาน (Jinan) บริเวณแหลมซานตงเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2471 ชาวจีนในกรุงเทพฯ นำโดยหนังสือพิมพ์จีน สโมสรจีน และสโมสรพาณิชย์จีนได้ร่วมมือกันบอยคอตญี่ปุ่นมีการจัดตั้งเป็น “สมาคมบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น” ห้ามซื้อขายสินค้าญี่ปุ่น ติดต่อกับห้างญี่ปุ่น และห้างฝรั่ง แยกที่ขายสินค้าญี่ปุ่น ห้ามไม่ให้กรรมกรจีนขนถ่ายสินค้าญี่ปุ่นจากเรือ 50 ห้ามโรงสีข้าวจำหน่ายข้าวให้แก่ชาวญี่ปุ่น 51 การเคลื่อนไหวบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นครั้งนี้เป็นไปอย่างรุนแรงมีการชุมนุมผู้ขายสินค้าญี่ปุ่นโดยสมาคมลับคณะเลือดและเหล็ก หรือคณะที่ช่วยตัวของจีนในประเทศไทย ซึ่งใช้สัญลักษณ์เป็นรูปหัวใจแดงปักด้วยกรรไกร 2 ขา ซึ่งการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นครั้งนี้นับว่าได้ผลมากที่สุด เพราะสามารถยุติการส่งสินค้าญี่ปุ่นเข้ากรุงเทพฯ ได้⁵²

เหตุการณ์ครั้งนี้ ทำให้ฝ่ายญี่ปุ่นได้รับความเดือดร้อนมาก ชาวญี่ปุ่นและสมาคมญี่ปุ่นจึงมีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขสถานการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ นายกสมาคมชาวญี่ปุ่นในญี่ปุ่นมีหนังสือถึงกรมพระนครสวรรค์วรพินิจเสนาบดีว่าการมหาดไทยขณะนั้น ให้ช่วยระงับเหตุการณ์การต่อต้านญี่ปุ่นครั้งนี้ด้วย⁵³ และนายฟูจิซาวา ซาโนซูกะ เจ้าหน้าที่ระดับสูงของบริษัทเดินเรือโอซากา (Osaka Shasen Kaisha) เดินทางเข้าพบเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ เพื่อขอทราบท่าทีของไทยในเรื่องนี้ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ญี่ปุ่นผิดหวังต่อท่าทีของรัฐบาลไทย รัฐบาลไทยได้มอบหมายให้นาย Reginald Lemay ที่ปรึกษาฝ่ายเศรษฐกิจชาวอังกฤษเป็นผู้ต้อนรับแทน และแจ้งให้ญี่ปุ่นทราบว่า ไทยไม่อาจดำเนินการอะไรได้เพราะเป็นเรื่องระหว่างจีนกับญี่ปุ่นโดยตรง⁵⁴ ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2471 (ค.ศ. 1898) บารอน โอคุระ (Baron Okura Kishi Chiro) ประธานบริษัทโอคุระ (Okura) ซึ่งเป็นบริษัทค้าขายขนาดใหญ่ของญี่ปุ่นและเป็นนายกสยามสมาคมในญี่ปุ่น ซึ่งเป็นที่รู้จักชอพบอกกับผู้นำไทยหลายคนเดินทางมาเยือนไทยและเจรจาเรื่องนี้อย่างเป็นการภายใน⁵⁵ ภายหลังจากการเจรจาทำที่ของรัฐบาลไทยต่อเหตุการณ์นี้เปลี่ยนแปลงไป ในเดือนสิงหาคมปีเดียวกันนั้น รัฐบาลไทยตั้งคณะกรรมการสอบสวนผู้นำการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น สั่งปิดหนังสือพิมพ์ที่ลงข่าวในทางสร้าง

50 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย (ร.7 ม. 18 / 6) เรื่อง “ จีนปิดสินค้าญี่ปุ่นและหยุดงานให้คนไทยทำงานแทน ” (2471) .

51 DRO . Zai Shamu Kakyō no Gensei , p. 154 , อ้างจาก ทวี ริ้ววงศ์เสรี , หน้า 49 .

52 Flood Edward Thadues. **Japan's Relation with Thailand** , 1928 , p. 41 .

53 DRO.No. E.3.3.0 J/X-SI 1 Kakkoku ni Okeru Haika : Shamu no Bu , อ้างจาก ทวี ริ้ววงศ์เสรี . หน้า 49 .

และกจช. เอกสารรัชกาลที่ 7 (ร.7 รล. 17/ 33) สมาคมประเทศญี่ปุ่นและสยาม (พ.ศ.2470 - 2474)

54 กจช . เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด (ร.7 บ. / 10) เรื่อง “ เบ็ดเสร็จญี่ปุ่น ” .

55 Chusen Nihon Kosihan , p. 152 และ Kohayashi Shisaku , p. 330 - 332 อ้างจากทวี ริ้ววงศ์เสรี , หน้า 49

ความไม่สงบและก่อให้เกิดความรู้สึกที่ไม่ดีต่อกันระหว่างชาวจีนและชาวญี่ปุ่น ในเดือนกันยายนมีการจับกุมและเนรเทศพวกก่อการไม่สงบ และตัดสินจำคุกตลอดชีวิตกับพวกที่ก่อคดีฉ้อฉลในการพยายามลอบสังหาร และได้มีการว่าจ้างกรมกรไทยทำงานที่ทำเรือแทนกรมกรจีน 56 นอกจากนี้การเข้ามาของนายบารอน โอคุระยังเป็นการกระตุ้นให้รัฐบาลไทยตระหนักถึงการตั้งสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทย เช่นเดียวกับที่มีการจัดตั้งสมาคมในลักษณะเช่นนี้ในประเทศญี่ปุ่น และเป็นเหตุให้รัฐบาลไทยเห็นควรที่จะต้องมีการจัดตั้งสมาคม แต่เรื่องนี้ก็เงียบไป

การเปลี่ยนแปลงท่าทีของรัฐบาลไทยครั้งนี้ เนื่องมาจากผู้ปกครองไทยเริ่มมีความตระหนักและความหวาดระแวงในการขยายอิทธิพลของญี่ปุ่น เพราะการที่ญี่ปุ่นชนะจีนในสงครามจีน-ญี่ปุ่นและญี่ปุ่นมีความสนใจประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะสำรวจของสถานอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย และสมาคมหน่วยงานอื่นของญี่ปุ่นในประเทศไทยได้ดำเนินการสำรวจแหล่งทรัพยากรและส่งรายงานกลับไปยังญี่ปุ่น โดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อญี่ปุ่นขยายตลาดการค้าเข้ามาในประเทศไทย พ่อค้าจีนจำนวนมากให้ความสนใจกับการจำหน่ายสินค้าญี่ปุ่น เช่น ผ้า และผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ของญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจไทยแล้ว การเปลี่ยนแปลงในบทบาทของญี่ปุ่นในทางเศรษฐกิจและการสร้างความสัมพันธ์กับต่างประเทศในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำชับให้อัครราชทูตไทยประจำญี่ปุ่นคอยติดตามความเคลื่อนไหวของญี่ปุ่นในเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา และพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนครสวรรค์วรพินิจได้เสนอสกัดการขยายอิทธิพลของญี่ปุ่นในประเทศไทย โดยการตั้งข้อจำกัดการซื้อที่ดินของชาวญี่ปุ่นเป็นพิเศษ 57 แต่ขณะเดียวกันก็ต้องยอมผ่อนปรนตามข้อเสนอของชาวญี่ปุ่นบ้างในการจัดตั้งสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทย โดยการหาทางออกที่นุ่มนวล

การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นของชาวจีนมีขึ้นอีก 2 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2474 และ พ.ศ. 2480 เหตุการณ์บอยคอตสินค้าญี่ปุ่นในปี พ.ศ. 2474 สืบเนื่องจากการที่ญี่ปุ่นบุกแมนจูเรียในวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2474 การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นในครั้งนี้อันไม่ประสบความสำเร็จเมื่อเปรียบเทียบกับครั้งที่ผ่าน ๆ มา ทั้งนี้จากการที่รัฐบาลไทย และพ่อค้าจีนประสบกับปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำอย่างรุนแรง รัฐบาลไทยจึงมีมาตรการจัดการกับการกระทำซึ่งจะนำไปสู่ความยุ่งยากและมีผลต่อเศรษฐกิจของไทย 58 เนื่องจากในขณะนั้นสินค้าญี่ปุ่นเข้ามามีบทบาทในตลาดไทยมากขึ้น การบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นจึงเท่ากับเป็นการทำลายเศรษฐกิจของไทยและชาวจีนเองด้วย

56 วิลเลียม สกินเนอร์ . สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ . (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์), หน้า 238 - 239 .

57 กช . เอกสารรัชกาลที่ 7 เบ็ดเตล็ด (ร.7 บ. / 10) เรื่อง “ เบ็ดเสร็จญี่ปุ่น ” .

58 William L. Swan . ibid , p. 49 - 50 .

การปะทะกันระหว่างทหารญี่ปุ่นกับจีนที่บริเวณชานเมืองปักกิ่งเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม 2480 และการที่กองทัพญี่ปุ่นเคลื่อนลงมาทางภาคใต้ของจีนในสงครามครั้งนี้ กระตุ้นให้เกิดความรู้สึกชาตินิยมของชาวจีนมากยิ่งขึ้น ชาวจีนจึงรวมตัวกันบอยคอตสินค้าญี่ปุ่นอย่างไม่มีการประกาศอย่างเป็นทางการ⁵⁹ อีกครั้ง ในครั้งนี้มีการปฏิบัติการอย่างรุนแรง ทำร้ายร่างกายและทรัพย์สิน รัฐบาลชาตินิยมของไทยซึ่งมีนโยบายพัฒนาตามแบบญี่ปุ่นได้ดำเนินมาตรการป้องกันและปราบปรามอย่างรุนแรงเช่นกัน เช่น จับกุมผู้ทำการบอยคอตสินค้าญี่ปุ่น เช่น เซอร์หนังสือพิมพ์และปิดหนังสือพิมพ์ที่ลงข่าวอันนำไปสู่ความไม่สงบสุขปราบปรามสมาคมลับชาวจีน 18 แห่งที่ดำเนินการก่อความไม่สงบในครั้งนี้ เหตุการณ์จึงได้สงบลงในเดือนกุมภาพันธ์ 2482 เหตุการณ์ครั้งนี้สำนักงานของบริษัทมิตซุย (Mitsui) ในกรุงเทพฯ รายงานถึงสำนักงานใหญ่ของบริษัทที่เมืองโตเกียวว่า พ่อค้าชาวจีนในกรุงเทพฯ เริ่มติดต่อกับชายกับญี่ปุ่นเป็นปกติแล้ว⁶⁰

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมีแนวโน้มที่ดีกว่าจีน เมื่อรัฐบาลไทยดำเนินนโยบายชาตินิยม รัฐบาลไทยจึงได้รับความร่วมมือจากญี่ปุ่นในหลาย ๆ ด้าน เช่น การส่งคนไปศึกษาดูงานในประเทศญี่ปุ่น การให้ความช่วยเหลือในทางเศรษฐกิจ ในช่วงเวลานั้นปัญหาทางเศรษฐกิจของประเทศที่สำคัญ คือ เศรษฐกิจการค้าของประเทศตกอยู่ในมือของพ่อค้าต่างชาติ ราษฎรในชนบทต้องตกอยู่ในความยากจนจากการเป็นหนี้พ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นคนจีนถึงร้อยละ 95⁶¹ และการขึ้นครองอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใน พ.ศ. 2481 พร้อมนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจแบบรัฐนิยมซึ่งได้รับความร่วมมือจากรัฐบาลญี่ปุ่น รัฐบาลไทยพยายามกำจัดอิทธิพลของพ่อค้าคนจีนจากเศรษฐกิจไทย เช่น การจัดตั้งบริษัทข้าวไทย เพื่อควบคุมการค้าข้าวในประเทศและทำการแข่งขันกับพ่อค้าคนกลางในการรับซื้อข้าวจากโรงสีโดยตรง รัฐบาลยังใช้มาตรการทางภาษีบีบให้เจ้าของโรงสีชาวจีนหยุดดำเนินการ และควบคุมการส่งข้าวออกโดยให้สิทธิการส่งข้าวออกกับบริษัทญี่ปุ่น คือ บริษัทมิตซุย และมิตซุบิชิเท่านั้น

ฐานะของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยจึงดีกว่าชาวจีน และสามารถดำเนินกิจการต่าง ๆ ได้ กิจการของชาวญี่ปุ่นจึงขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในช่วงนี้ สมาคมของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยมีความเป็นปึกแผ่นและมั่นคงมากขึ้น สมาคมมีจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้น นโยบายและบทบาทของสมาคมในช่วงนี้เป็นไปในทางที่ส่งเสริมนโยบายของญี่ปุ่นอย่างเด่นชัด และเพื่อการคุ้มครองดูแลคนญี่ปุ่นและผลประโยชน์ นโยบายของสมาคมญี่ปุ่นจึงขยายคลุมกิจกรรมทางการเมืองด้วย เช่น วัตถุประสงค์เปลี่ยนเป็น

⁵⁹ Ibid , p. 80 .

⁶⁰ Nanyo Keizai Kenkyujo , Nanyo Kenkyu Shiryu vol. February , 1939 อ้างจากทวี วีระวงศ์เสรี , หน้า 76

⁶¹ Kenneth Perry Landon , Siam in Transition . (Chicaco ; Chicaco U. Press) , p. 162

... ก) เพื่อสมานมิตรธรรมในระวางสมาชิก ข) เพื่อบำรุงรักษาความสุขความสำราญของชาว ญี่ปุ่นให้เจริญยิ่งขึ้น ค) เพื่อสัมพันธ์มิตรระหว่างญี่ปุ่นกับสยาม และ เพื่อดำเนินความเจริญของชาติญี่ปุ่น... 62

ในช่วงเวลานี้การค้าและการลงทุนของญี่ปุ่นในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา เช่น ญี่ปุ่นได้ตั้งบริษัท Nanyo Kigyo Kabushiki Kaisha (The Southeast Enterprises , Inc.) ขึ้นที่ภาคใต้ เพื่อดำเนินกิจการสวนยาง ป่าไม้ บริษัท Mitsuibishi Shoji มีสำนักงานสาขาอยู่ที่กรุงเทพฯ บริษัท Mitsuibishi Kogyo Kabushikii Kaisha ทำการขุดแร่ที่สุราษฎร์ธานี บริษัท Taiwan Takushoku Kabushiki Kaisha (The Taiwan Development Company) ทำการปลูกฝ้ายที่นครปฐม บริษัท Mitsuibussan ได้จัดตั้งบริษัท Toyo Shoko Kabushiki Kaisha (The Orient Commerce and Industry Company) เพื่อลงทุนระยะยาวในประเทศไทย ในปลายปี พ.ศ.2481 บริษัทขนาดใหญ่เหล่านี้ได้รับคำสั่งจากฝ่ายคณะเสนาธิการทหารบกของญี่ปุ่นให้ทำการสำรวจทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ อุตสาหกรรม การทหาร และการเคลื่อนไหวของชาวจีนในประเทศไทยโดยละเอียด โดยกำชับให้การดำเนินการต่าง ๆ เป็นไปโดยลับและเป็นเอกเทศ

สมาคมญี่ปุ่นกับสงครามโลกครั้งที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ก้าวไปไกลกว่าเพียงวัตถุประสงค์เพื่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่รวมถึงวัตถุประสงค์ทางการเมืองในทางการทหาร สงคราม และยุทธศาสตร์ที่เด่นชัด ในช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 การเมืองของไทยและญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงอยู่ในอำนาจของทหาร ทหารเป็นผู้กำหนดนโยบายการบริหารประเทศในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

ความสัมพันธ์ของรัฐบาลญี่ปุ่นที่มีต่อไทยนั้น ฝ่ายทหารญี่ปุ่นให้ความสนใจต่อไทยเป็นหนึ่งในประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความสนใจประเทศในภูมิภาคนี้แสดงผ่านทางเป้าหมายและกิจกรรมของสมาคม “ Dai Aija Kyokai ”⁶³ ซึ่งเป็นสมาคมของฝ่ายทหาร สมาคมนี้เป็นสมาคมที่คอยติดตามรายงานข่าวเกี่ยวกับประเทศไทยให้รัฐบาลและกองทัพญี่ปุ่นทราบโดยตลอด เนื่องจากญี่ปุ่นเห็นว่าที่ตั้งของไทยเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ญี่ปุ่นจะใช้เป็นฐานกำลังในการต่อสู้กับอังกฤษได้ จึงมีนโยบายเร่งส่งเสริมความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และขยายเป็นความสัมพันธ์ทางการเมืองและการทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่น เพื่อมิให้อังกฤษขยายความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับไทยซึ่งจะทำให้ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายเสียเปรียบ

ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับรัฐบาลไทยในช่วงเวลานี้ คือ อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย ได้แก่ นายยาตาเบ ยาสูกิชิ (Yatabe Yasukishi) ซึ่งดำรงตำแหน่งอัครราช

⁶² กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . ลำดับที่ จ. 100 ทะเบียนสมาคมญี่ปุ่นแห่งสยาม

⁶³ Flood Edward Thadues . ibid . , p. 28-29, 77-80, 90-93 .

ชุดประจำประเทศไทยตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2471 - 2480 นายยาตาเบได้เสนอให้ไทยปลดตนเองออกจากอิทธิพลของยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส และ นายโมริยะ ไชอิชิ (Moriya Seiichi) ซึ่งเป็นทูตทหารบกประจำประเทศไทย เสนอต่อผู้นำฝ่ายทหารของไทยว่า ญี่ปุ่นจะช่วยขับไล่อิทธิพลของอังกฤษออกจากประเทศไทย ต่อมาในปี พ.ศ. 2478 กองทัพเรือได้รับอนุมัติงบประมาณซื้อเรือรบจากญี่ปุ่นจำนวน 20 ลำ ทั้งนี้จากการชักชวนของญี่ปุ่นและการเชิญหลวงสินธุสงครามชัยไปดูงานด้านทหารเรือ ณ ประเทศญี่ปุ่น⁶⁴ นอกจากนี้ รัฐบาลคณะราษฎรภายหลังได้อำนาจจากการทำรัฐประหารในปี พ.ศ. 2475 แล้วได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับญี่ปุ่นอย่างใกล้ชิด มีการเชิญอัครราชทูตญี่ปุ่นปรึกษาเกี่ยวกับแผนการพัฒนาประเทศ และได้เชิญชนชาวญี่ปุ่นในไทยไปให้คำปรึกษาต่าง ๆ เชิญชาวญี่ปุ่นมาเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาล ส่งนักเรียนและคณะผู้แทนต่าง ๆ เดินทางไปญี่ปุ่น⁶⁵ เช่น การส่งผู้แทนไปประชุมยุวพุทธสมาคมในประเทศญี่ปุ่น พ.ศ. 2477 ซึ่งการติดต่อในครั้งนี้นับว่าเป็นการปูพื้นความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ข้าราชการที่เดินทางไปร่วมประชุมในครั้งนี้ได้ดำรงตำแหน่งในฐานะตัวแทนรัฐบาลไทยในประเทศญี่ปุ่น และมีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการที่เกี่ยวข้องกับญี่ปุ่นในเวลาต่อมา นอกจากนี้ยุวพุทธสมาคมยังมีบทบาทในการเชื่อมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในความตกลงทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2486 ในสมัยต่อมา⁶⁶

สถานการณ์ทางการเมืองของญี่ปุ่นในขณะนั้น ฝ่ายทหารเข้ามามีอิทธิพลในคณะรัฐบาลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 และเพิ่มบทบาทมากขึ้นตามลำดับจนสามารถควบคุมนโยบายต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะนโยบายต่างประเทศซึ่งเน้นการขยายอิทธิพลญี่ปุ่นออกไปยังต่างประเทศแบบจักรวรรดินิยมตะวันตกเพื่อครอบครองดินแดนในทวีปเอเชียตามนโยบายขยายอิทธิพลไปทางเหนือของเอเชีย “Hokushinron” ได้แก่ ดินแดนบางส่วน of จีน แมนจูเรีย และนโยบายขยายอิทธิพลลงทางใต้ของเอเชีย “Nanshinron” ได้แก่ การครอบครองดินแดนต่าง ๆ ในหมู่เกาะแปซิฟิก ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยญี่ปุ่นจะติดต่อประเทศเหล่านี้ในลักษณะมิตร

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่การให้การสนับสนุนไทยต่อต้านอิทธิพลตะวันตก ในแผนการเรียกร้องดินแดนคืน เป็นการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างญี่ปุ่นกับไทยให้ใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น แม้สงครามระหว่างจีนกับญี่ปุ่นซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2480 ก็ไม่ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่ทั้งสองประเทศระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมีต่อกันเพียงแต่การที่ไทยแสดงท่าทีความเป็นกลางมากขึ้น

64 DRO. no.6.0.0.1.27 อ้างจาก ทวี วีระเสรี , หน้า 68 .

65 ดูรายละเอียดใน ทวี วีระวงศ์เสรี . อ้างแล้ว , หน้า 56-57 .

66 กชช . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต . 73.5 / 9) นายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยส่งลิจิตสารแสดงความดีใจทำความตกลงทางวัฒนธรรมมายังนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2486) .

จักรราชขุดต่อมา นายอิชิอิ อิตาโร (Ishii Itaro) ระหว่างปี พ.ศ. 2478 - 2480 และ นายมูราอิ คูรามัตสึ (Murai Kuramatsu) ระหว่างปี พ.ศ. 2480 - 2484 ดำเนินตามนโยบายนี้สืบต่อมา หลังจากที หลวงสินธุสงครามชัยซึ่งเดินทางกลับจากญี่ปุ่นและเข้าดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ การส่งนักเรียนไทยซึ่งได้รับทุนจากรัฐบาลญี่ปุ่นมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา ในปลายปี พ.ศ. 2480 จำนวนนักเรียนไทยในญี่ปุ่นมีจำนวนกว่า 200 คน ซึ่งในการนี้สมาคมญี่ปุ่น - ไทยมีส่วนในการดำเนินการในเรื่องนี้ แต่การส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศญี่ปุ่นนักเรียนต้องประสบปัญหาเรื่องความยากของภาษา ดังนั้นในเวลาต่อมา ปี พ.ศ. 2481 สมาคมชาวญี่ปุ่น - ไทย ได้จัดตั้ง “โรงเรียนสอนภาษาญี่ปุ่นบางกอก” (Bankokee Nihongo Gakko)⁶⁷ ขึ้น

การจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาญี่ปุ่นบางกอก นอกจากปัญหาเรื่องความยากของภาษาญี่ปุ่นสำหรับนักเรียนไทยซึ่งได้รับทุนไปศึกษาต่างประเทศญี่ปุ่นแล้ว การกระทำนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลญี่ปุ่น เพื่อสนองนโยบายต่างประเทศของญี่ปุ่นในการเผยแพร่วัฒนธรรมญี่ปุ่น เพราะนอกจากสอนภาษาแล้ว โรงเรียนแห่งนี้ยังดำเนินการเผยแพร่ความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมญี่ปุ่นอีกด้วย⁶⁸ ในปีเดียวกันนั้น สมาคมญี่ปุ่น - ไทย สมาคมชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยและสยามสมาคม ได้ร่วมมือกันเผยแพร่วัฒนธรรม และจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันและเผยแพร่ความรู้และวัฒนธรรมญี่ปุ่น เช่น การจัดตั้งศาลของยามาดะ นางามาซา ขึ้นที่หมู่บ้านญี่ปุ่นในจังหวัดอยุธยา เป็นต้น นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2485 ยังได้มีการทำข้อตกลงแลกเปลี่ยนนักเรียนไทยและญี่ปุ่น ระหว่างนาย Yasukishi Yatabe อดีตอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทยในฐานะนายกสมาคม Kokusai Gakuyu Kai ซึ่งเป็นสมาคมที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2478 โดยการสนับสนุนของกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อให้ทำหน้าที่บริการช่วยเหลือ จัดหาที่พัก สถานที่ศึกษา สอนภาษาญี่ปุ่น และอำนวยความสะดวกให้นักเรียนต่างชาติในญี่ปุ่น กับ พระตรีสาร วิศวกรรมซึ่งดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ⁶⁹ เมื่อเกิดเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 สมาคมนี้จึงถูกโอนไปอยู่ภายใต้การดำเนินงานของกระทรวงกิจการมหาเอเชียบูรพาซึ่งดำเนินการโดยทหาร มีนักเรียนไทยเดินทางไปศึกษาในญี่ปุ่นในช่วงนี้ถึง 246 คน

บทบาทของญี่ปุ่นในทางการเมืองระหว่างประเทศขณะนั้นดำเนินไปอย่างรุนแรง ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2481 หลังจากพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาลาออกจากตำแหน่ง พันตรีหลวงพิบูลสงครามเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน และเป็นรัฐมนตรีว่าการกลาโหม มหาดไทย และผู้บัญชาการ

⁶⁷ สมาคมญี่ปุ่น-ไทย . “ รายงานการประชุมสมาคม วันที่ 12 กรกฎาคม 2481 ” หนังสือสมาคมญี่ปุ่น-ไทย .

หน้า 4 และ Hiroshita fugo “ Taikoku ni Okeru Nihongo ” Shon Asia , vol 3 . July 1941 , p .38-47

⁶⁸ ทวี ริระวงศ์เสรี . อ้างแล้ว , หน้า 72 .

⁶⁹ ทวี ริระวงศ์เสรี . อ้างแล้ว , หน้า 153 .

ทหารสูงสุด พร้อมกับดำเนินนโยบายชาตินิยมและเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น อันนำไปสู่การประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร และ ณ จุดนี้ ไทยได้เข้าไปมีส่วนร่วมทั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งนำมาสู่การทวิบทบาทของญี่ปุ่นในรูปแบบใหม่คือด้านยุทธศาสตร์การทหาร และความแตกแยกภายในผู้นำประเทศขณะนั้น

หลังจากที่ญี่ปุ่นส่งกองทหารเข้าตั้งมั่นในอินโดจีนฝรั่งเศสเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2484 (ค.ศ. 1941) ชาวญี่ปุ่นเดินทางเข้ามาในอินโดจีนและประเทศไทยมากขึ้น ชาวญี่ปุ่นที่เดินทางมาประเทศไทยมีทั้งในฐานะนักธุรกิจ พ่อค้า ช่างภาพ และนักท่องเที่ยว ในสถานการณ์ดังกล่าวนี้ที่ญี่ปุ่นเข้ามาตั้งประชิดชายแดนไทย ทำให้ชาวไทยเริ่มรู้สึกถึงความไม่ปลอดภัยของประเทศ รัฐบาลได้ประกาศปราคาสรักกับประชาชนโดยเรียกร้องให้ชาวไทยทุกคนเตรียมพร้อมต่อการรุกรานที่อาจจะเกิดขึ้น รวมถึงได้ออกพระราชบัญญัติกำหนดหน้าที่ของคนไทยยามสงครามเมื่อวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2484 และได้ดำเนินนโยบายชาตินิยมอย่างจริงจังตลอดจนโฆษณาชวนเชื่อให้ประชาชนทุกคนเชื่อผู้นำเพื่อสร้างชาติไทยให้มีอำนาจ

ความหวาดระแวงญี่ปุ่นของไทยส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของประเทศทั้งสอง กระทรวงการต่างประเทศของไทยทาบตามอังกฤษและสหรัฐอเมริกาให้ช่วยเหลือไทยเมื่อถูกญี่ปุ่นรุกรานด้วย แต่ก็มิได้รับความช่วยเหลืออย่างเต็มที่เนื่องจากทั้งอังกฤษ และอเมริกาเองก็หวาดระแวงไทยและเกรงว่าจะตกเป็นของญี่ปุ่นภายหลัง

ในช่วงเวลานี้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นและผู้ที่ยินยอมญี่ปุ่นในประเทศไทยเป็นที่จับตามองจากรัฐบาลและผู้ที่ไม่เห็นด้วย ดังนั้นกลุ่มคนเหล่านี้จึงมีฐานะตกต่ำลง บริษัทห้างร้าน สมาคมชาวญี่ปุ่น และคนไทยซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีกับญี่ปุ่นได้รับการต่อต้าน ผู้ที่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับญี่ปุ่น เช่น หลวงสินธุสงครามชัยซึ่งได้ไปดูงานทางด้านกรทหารเรือและเป็นผู้นิยมญี่ปุ่นผู้หนึ่งถูกโจมตีอย่างหนักจากการที่กองทัพเรือไทยประสบความเสียหายในการสู้รบกับฝรั่งเศสที่เกาะช้าง ในทางกลับกันฝ่ายที่นิยมตะวันตกมีฐานะดีขึ้น เช่น หลวงพรหมโยธีซึ่งเป็นฝ่ายที่นิยมตะวันตก มีฐานะสำคัญขึ้นจากการรบด้านชายแดนกับฝรั่งเศส และได้รับตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมสืบแทนหลวงพิบูลสงคราม อย่างไรก็ตาม พล. พิบูลสงครามได้แต่งตั้งนายนิช ปานะนนท์ อธิบดีกรมพาณิชย์เป็นเอกอัครราชทูตพิเศษประจำกระทรวงการต่างประเทศด้วย เป็นการมอบอำนาจให้กับนายนิชตกลงกับญี่ปุ่นโดยไม่ต้องผ่านผู้อื่น

รัฐบาลไทยพยายามแก้ไขสถานการณ์โดยการเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานของสมาคมญี่ปุ่น - ไทย ซึ่งเป็นสมาคมที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับญี่ปุ่นได้รับการเชิญเข้าเป็นสมาชิกของสมาคม ในช่วงเวลานี้จำนวนสมาชิกของสมาคมเปลี่ยนแปลงไป ผู้มีบทบาทในรัฐบาลได้เข้าเป็นสมาชิกของสมาคมและเป็นกรรมการบริหารของสมาคม ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมของสมาคมจึงมีส่วนอย่างมากในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น สมาคมญี่ปุ่น - ไทย มี ผนฯ พันตรีช่วง เซวงศักดิ์สงครามเป็นนายกสมาคม นายทหารผู้นี้เป็นหนึ่งในคณะรัฐมนตรีของ จอมพล ป. พิบูล

สงคราม สมาคมได้ดำเนินการติดต่อใกล้ชิดกับญี่ปุ่น เมื่อมีบุคคลสำคัญของญี่ปุ่นเดินทางมาประเทศไทย สมาคมจะต้อนรับในนามชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยซึ่งเป็นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีของไทยในสายตาของญี่ปุ่น เช่น การเดินทางเข้ามาของ นายไว ยาดาเบ ซึ่งเป็นประธานผู้อำนวยการสมาคมญี่ปุ่น - ไทย ในกรุงโตเกียวในปี พ.ศ. 2484 ในการมาครั้งนี้เอกอัครราชทูตไทยได้ตั้งข้อสังเกตว่า การเดินทางเข้ามาของ นายไว ยาดาเบ นอกจากการติดต่อเกี่ยวกับการศึกษาของนักเรียนไทยในญี่ปุ่นแล้ว คงจะเป็นการรับใช้เจ้าชายคาโนเอะเพื่อสืบสวนเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย ⁷⁰ นอกจากนี้คณะสมาชิกพรรคการเมืองญี่ปุ่นเดินทางมาเยี่ยมประเทศไทย สมาคมญี่ปุ่น - ไทย ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ⁷¹

ใน ปี พ.ศ. 2484 สมาชิกของสมาคมญี่ปุ่น - ไทยซึ่งเป็นคณะกรรมการบริหารสมาคมส่วนใหญ่ เป็นผู้มีบทบาททางการเมืองในขณะนั้น เช่น ในปี 2485 คณะกรรมการสมาคมญี่ปุ่น - ไทย ได้แก่

สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายชิชิบู	องค์อุปถัมภ์
พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา	องค์อุปถัมภ์
พณฯ เตอิจิ สุกิกามิ	นายกกิตติมศักดิ์
นายดิเรก ชัยนาม	นายกกิตติมศักดิ์
พันตรี ชวง เชนงศักดิ์สงคราม	นายก
พระพิพิธสาส์	อุปนายก
พระประมณฑ์ปัญญา	เลขาธิการ
โปรเฟเซอร์ที.เปียวโด	ผู้ช่วยเลขาธิการ
นายแพทย์พูน ไวทยากร	เหรัญญิก
มจ.พระจักรานุกรกิจ	ปฏิคม
นายแพทย์ประวัตินันสุรัตน์	นายทะเบียน
นายอากิโก อิคาดา	บรรณารักษ์
พลตรีพระยาอภัยสงคราม	กรรมการ
นายโรโกโร อามาดา	กรรมการ
นายโยชิโน มิตดา	กรรมการ
นายยะสุทะโร นือเซกิ	กรรมการ

⁷⁰ กจช . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร. 0201.9.3 / 25) เรื่องข้าราชการและชนชาวญี่ปุ่นในประเทศไทย (พ.ศ. 2483 -2488) .

⁷¹ กจช . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร. 0201.9.3 / 22) เรื่อง คณะสมาชิกพรรคการเมืองญี่ปุ่นเข้ามาเยือนประเทศไทย (พ.ศ. 2482) .

นอกจากนี้มีการเชิญชนบคคลต่าง ๆ เข้าเป็นสมาชิกสมาคม ซึ่งบุคคลเหล่านี้มีส่วนสนับสนุนและดำเนินงานตามนโยบายของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และส่งเสริมความสัมพันธ์ไทย - ญี่ปุ่นในช่วงสงครามนี้ ความสัมพันธ์อันดีของผู้นำรัฐบาลขณะนั้นและผู้บริหารของสมาคมญี่ปุ่น-ไทยเริ่มโดยรัฐบาลคณะราษฎร ในการประชุมยุทธศาสตร์นิคมสมาคมแห่งสยาม ณ กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ผู้แทนสยาม ได้แก่ นายชิม วีระไวทยะ พระประมณฑปัญญา พระยาสุฤทธิการบรรจง หลวงเชวงศักดิ์สงคราม นายวิลาส ไอสถานนท์ หลวงสันธานวิทยาสัทธา ม.ล. ชิดเชื้อ กำภู นายสงวน ตูลาลักษณ์ ขุนศรีสรากร ในครั้งนั้น นายยามากูจิเป็นผู้แทนกระทรวงต่างประเทศของญี่ปุ่นเป็นผู้นำและต้อนรับ และได้รับการต้อนรับจากอัครราชทูต นักเรียนไทย ผู้แทนการค้า ผู้แทนสมาคมนายบารอน โอคุระซึ่งเป็นผู้แทนสยามสมาคม และผู้แทนยุทธศาสตร์นิคมสมาคมญี่ปุ่น จีน แคนาดา อินเดีย พม่า มาลาญ ลังกา สิงคโปร์ ชาวแมนจู กัว สยาม อเมริกา 72

ขณะที่สมาคมชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยซึ่งสมาชิกเป็นชาวญี่ปุ่นนั้นให้ความร่วมมือกับประเทศญี่ปุ่นในการดำเนินการต่าง ๆ เท่าที่กลุ่มคนเหล่านี้จะทำได้ อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยก็ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเปิดเผยมากนัก เนื่องจากรัฐบาลไทยคอยดูแลควบคุมอย่างใกล้ชิดเพื่อความสงบเรียบร้อยของประเทศ การสมัครเป็นสมาชิกของสมาคมก็ได้มีการพิจารณากวดขันและเข้มงวดขึ้น 73 การควบคุมการใช้ไฟฟ้าของบ้านและบริษัทชนชาติญี่ปุ่น 74 แต่ชาวญี่ปุ่นในประเทศไทยก็ได้ดำเนินการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือตนเองและประเทศญี่ปุ่น ในปี พ.ศ. 2484 สมาคมชาวญี่ปุ่นในไทยมีคำสั่งด่วนให้ชาวญี่ปุ่นทั้งสตรี ชาว เด็ก ทุกคนพร้อมด้วยทรัพย์สินที่สามารถนำติดตัวไปได้ไปร่วมงานแสดงภาพยนตร์ที่สมาคมซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนทรัพย์ สุริวงค์ ในครั้งนั้นมีผู้ไปรวมประมาณ 700 คน ใช้รถบรรทุกกว่า 10 คันบรรทุกชาวญี่ปุ่นไปยังสถานที่หลบภัยบนเรือเดินทะเลของบริษัทเดินเรือโอซาก้าที่ทำเรือของบริษัทमितซุชิ ส่วนชาวญี่ปุ่นที่เป็นชายฉกรรจ์เข้าร่วมปฏิบัติการทำการตัดสายโทรศัพท์ที่ติดต่อกว้างกรุงเทพฯ กับบางปู 75

อย่างไรก็ตามในที่สุดในปี พ.ศ. 2488 สมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยก็ยุติการดำเนินงานและหมดบทบาทลงไปที่สุดในที่สุด พร้อม ๆ กับการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ด้วยการพ่ายแพ้ของประเทศญี่ปุ่น

72 หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกช่วง เชวงศักดิ์สงคราม (มิถุนายน 2505) , หน้า 29.

73 กจช . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร. 0201.52 / 42) รายงานการขอเข้าเป็นสมาชิกในสมาคมต่าง ๆ (พ.ศ. 2483 - 2495) .

74 กจช . เอกสารกองบัญชาการสูงสุด (บก. สูงสุด 2.7 / 194 (1)) เรื่อง บัญชีบ้านหรือบริษัทชนชาติญี่ปุ่นที่ใช้ แสงไฟเกินกว่าที่ผู้อำนวยการป้องกันภัยทางอากาศกำหนดให้ใช้ (พ.ศ. 2484) .

75 Nishino Junijiro , P. 118 อ้างจาก ทวี ธีระวงศ์เสรี , หน้า 128 .

สมาคมญี่ปุ่นเสียหาย เอกสารของสมาคมถูกทำลายและสูญหายไป เรื่องราวของสมาคมญี่ปุ่นในประเทศไทยจึงเงียบหายไปตราบนานกระทั่ง ปี พ.ศ. 2511 จึงได้มีการรื้อฟื้นเรื่องราวของสมาคมขึ้นมาอีกครั้งและดำเนินการจัดตั้งสมาคมญี่ปุ่น “ญี่ปุ่น - สยามสมาคม” ในชื่อ “สมาคมญี่ปุ่น-ไทย” และสมาคม “ไทย - ญี่ปุ่น” ตามลำดับขึ้นมาใหม่ และได้ดำเนินการมาจนกระทั่งปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิงที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

กรมตำรวจ , สันติบาล , กองกำกับการ 3 (แผนกสมาคม) . เอกสารสมาคมญี่ปุ่น .

- กองจดหมายเหตุแห่งชาติ , กรมศิลปากร .
- . เอกสารกองบัญชาการสูงสุด (บก.สูงสุด)
 - . เอกสารกระทรวงการต่างประเทศ (กต.)
 - . เอกสารราชการที่ 6 กระทรวงการต่างประเทศ (ต.)
 - . เอกสารราชการที่ 6 กรมราชเลขาธิการ (รล.)
 - . เอกสารราชการที่ 6 เบ็ดเตล็ด (บ.) .
 - . เอกสารราชการที่ 7 กรมราชเลขาธิการ (รล.) .
 - . เอกสารราชการที่ 7 กระทรวงต่างประเทศ (ต.) .
 - . เอกสารราชการที่ 7 เบ็ดเตล็ด (บ.) .
 - . เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี (สร.)

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

โคสนาการ , กรม . ประมวลคำปราศรัยและสุนทรพจน์ของ ฯพณฯ จอมพลป. พิบูลสงคราม
ฉบับที่ 2 . พระนคร : ม.ป.ก. 2485 .

จอห์น เค . แพแบงค์ , เอ็ดวิน โอ . โรเซาเออร์ และ ร็อบเบิร์ต เอ็น.เครอก , แต่ง . เอเชียตะวันออกยุคใหม่ เล่ม 4 แปลจาก
East Asia The Modern Transformation โดย กุสุมา สนิทวงศ์ฯ และ วิสาखा เลห์แมน . กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ . 2521 .

ญี่ปุ่น-ไทยสมาคม . หนังสือแถลงการณ์ของสมาคมญี่ปุ่น-ไทย พ.ศ. 2485 . พระนคร , การพิมพ์ไทย , 2486 .

ณัฐชนันท์ จันทคนธ์ . ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและญี่ปุ่น พ.ศ. 2430- 2483 . วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์
บัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2519 .

ทวี ธีระวงศ์เสรี . ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับญี่ปุ่น . กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2524 .

บอร์ตัน , ฮิวส์ . ศตวรรษใหม่ของญี่ปุ่น จากเปอร์ถึงปัจจุบัน แปลจาก Japan's modern century บรรณาธิการ
โดย วุฒิชัย มูลศิลป์ และสุภัทรา นิลวัชร . กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย . 2526 .

บัสลีย์ , ดับบลิว . จี . ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น แปลจาก The modern history of Japan โดย จันทรฉาย ภัคอธิคม .
กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง . 2526 .

- พวงร้อย กล่อมเอียง . พระบรมราชโบายเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนในพระราชอาณาเขต . วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์
บัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2516 .
- พัชรี สีโรต , บรรณาธิการ . ความสัมพันธ์ไทย- ญี่ปุ่นดูจากสนธิสัญญาและข้อตกลงในรอบ 100 ปี . กรุงเทพฯ :
Academic Development Services Internation , 2539 .
- วิลเลียม สกินเนอร์ . สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคน
อื่น . กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ . 2529 .
- สตอร์ , ริชาร์ด . ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นสมัยใหม่ แปลจาก The Modern history of Japan โดย พรรณี สรุงบุญมี และ
ม.ร.ว. ประกายทอง ศิริสุข . กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ , สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย , 2520 .
- สุรางค์ศรี ดันเสียงลม . ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว . วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิต จุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย , 2520 .
- เสถียร ลายลักษณ์ . ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 27 . กรุงเทพฯ , 2477 .
- หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ท หลวงจรูญฤทธิไกร (จรูญ โชติกเสถียร) . 2517 .
- หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกช่วง เขวงศักดิ์สงคราม . ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัด
เทพศิรินทราวาส , 2505 .
- หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์พระยาสุษดิการบรรจง (สมาน ปันยารชุน) . ณ เมรุวัด
มกุฏกษัตริยาราม , 2510 .
- หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก พระประมณฑ์ปัญญา (ประมณฑ์ เนตรศิริ) ณ เมรุ วัด
มกุฏกษัตริยาราม , 2514 .
- อิชิอิ โยโนเอะ และ โยชิกาว่า โทชิฮารุ . ความสัมพันธ์ไทยญี่ปุ่น 600 ปี , แปลโดย พลับพลึง คงชนะ มารศรี มียา
โมโต และอาทร พึ่งธรรมสาร บรรณาธิการโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ . กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคม
ศาสตร์และ มนุษยศาสตร์ , 2530 .
- Flood , Edward Thadeus . Japan's relations with Thailand : 1928-1941 . University of Washinton , Ph.D, 1967.
- Kenneth Perry Landon . Siam in Transition . Chicago : Chicago U. Press , 1939 .
- William L. Swan . Japanese Economic Activity in Siam : From the 1890's until the Outbreak of
acific War . Gaya : Centre for South East Asian Studies , 1986 .